

Pomaklar Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Kırklareli Örneği

Melek Kırtıl¹
Kırklareli Üniversitesi

Öz: Bu çalışma, Kırklareli ilinde yaşayan Pomakların kültürel örüntülerini anlamak ve açıklamak amacıyla hazırlanmıştır. Pomakların 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'yla birlikte Türkiye'ye göç etme süreçleri incelenmiş ve Pomakların sosyokültürel yapıları açıklanmaya çalışılmıştır. Pomak sosyokültürel yapısının bileşenlerinden olan aile, dayanışma ağları, çalışma biçimleri, din, çeşitli inanışlar ve pratikler, toplumsal törenler ve ritüeller, yemek kültürü, dil gibi sosyal kurumların işlevsellikleri incelenmiş ve bu kurumların birbirleriyle olan etkileşimleri, geçmişten günümüze yaşadıkları değişimler ele alınmıştır. Pomakların genel karakteristiklerinin anlaşılması ve kültürel aktarımın hangi araçlarla ve yöntemlerle gerçekleştiğinin belirlenmesi amacıyla yapılan bu çalışma, bir durum tespiti çalışmasıdır. Pomakların kültürlerini ele alan bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi ve derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. Kırklareli'ne bağlı ilçe merkezleri ile Pomak köylerinde gerçekleştirilen alan çalışmasında 30 kişi ile derinlemesine mülakat yapılmıştır. Pomak kültürünün sosyolojik olarak Anadolu kültürüyle benzerlikler gösterdiği görölmüştür.

Anahtar Kelimeler: kültürel yapı • Kırklareli • Pomaklar • sosyokültürel yapı

¹ Melek Kırtıl, Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakóltesi, Sosyoloji Bölümü, Kayalı Kırklareli.
Eposta: melekirtıl00@gmail.com

Atıf: Kırtıl, M. (2019). Pomaklar üzerine sosyolojik bir araştırma: Kırklareli örneği. *Toplumsal Değişim*, 1, 187–226.

Pomaklar, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar yoğun olarak Lofça, Rodoplar ile Batı Trakya ve doğu Makedonya bölgelerini yurt edinmiş Müslüman bir topluluktur. Günümüzde ise Bulgaristan ve Türkiye başta olmak üzere Yunanistan, Makedonya, az miktarda ise Arnavutluk ve Kosova'da yaşamaktadırlar (Turan, 1999, s. 75). Dağlık bir coğrafyada birbirlerinden ayrı vaziyette yaşadıklarından dolayı farklı bölgelerde farklı isimlerle anılmaktadırlar. "Pomak terimi dışında Doğu Rodoplar'da *Ahriyan-Agaryan*; Makedonya'da *Torbeş*, yaygın olarak *Potur* ve nadiren *Kurki*; Kosova ve Arnavutluk'ta ise Gora Dağı'na izafeten *Gorani (Goralı)* veya *Apovci* vs. muhtelif terimlerle isimlendirilmektedirler. Bulgaristan'da 19. yüzyıl sonlarından itibaren Pomak teriminin yanı sıra *Bulgarite Muhamedani*, *Muhamedanite Bulgari*, *Bulgaro-Mohamedani* gibi terimler literatüre ve resmî söylemlere girmeye başlamıştır" (Koyuncu, 2013, s. 141).

Türkiye'de Pomakların yoğun olarak yaşadıkları yerler arasında Balıkesir, Kırklareli, Tekirdağ, Edirne, Bursa, Çanakkale, Eskişehir, İzmir, Manisa; küçük gruplar hâlinde yaşadıkları yerler arasında ise Samsun, Kütahya, Afyon, Konya, Niğde illeri sayılabilir (Öztürk ve Aşçıkoça, 2013, s. 411). "Pomakların Sözlü Tarihi" adlı araştırmaya göre Pomaklar,

XIX. yy. sonlarına doğru büyük topluluklar hâlinde Meriç düzlüklerini Ege kıyılarından ayıran yüksek yaylalarda ve ovalarla örtülü, Arda, Karasu nehirlerinin geçtiği Rodoplar ve Rila dağı sınır bölgesinde oturuyorlardı. Fakat Pomaklar; bu bölgenin haricinde kalan ve 1878'den sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun bir emareti hâline getirilen Bulgaristan'ın kuzeyinde Lofça, Selvi, Plevne, Rahova gibi şehirlerde ve Tuna civarlarında; bundan başka eski Selanik, Kosova, Askodra vilayetlerinin çevresine dâhil muhtelif yerlerde de küçük gruplar hâlinde yerleşmişlerdi. 1874'te Jirecek'in elde ettiği istatistiklerden faydalanarak; Lofça, Plevne'de 100.000; Rodoplarda Sultan Yeri, Ahi Çelebi, Nevrekop dâhil Selanik'ten Vardar boyunca yukarı Dibra'ya kadar geniş bir alanda 500.000'den fazla Pomak olduğu söylenebilir (Öztürk, 2011, s. 7-8).

Pomakların kökenine dair, literatürde çok farklı görüşler yer almaktadır. Balkan ülkelerinde, Pomakların Osmanlı Devleti tarafından zorla Müslümanlaştırılmış Bulgar, Müslüman Makedonyalı, Müslüman Sırp, önce Slavlaşmış daha sonra İslamlaşmış Yunan ya da Slavlaşmış ve İslamlaşmış Arnavut oldukları gibi pek çok iddia ortaya atılmaktadır.

Pomak kelimesi, ilk kez 1839-1840 yıllarında Bulgaristan'ın kuzey bölgelerinde araştırmalar yapan Ami Boué tarafından kullanılmıştır (Boué, 1889'dan akt. Turan, 1999, s. 70). Boué, Bulgaristan'ın Selvi ve Lofça bölgesindeki köylerin bir kısmına "Pomak nahiyeleri" ismi verildiğini tespit etmiştir. *Pomak* kelimesinin etimolojisi ile ilgili ilk tespit ise 1876 yılında Felix Kanitz tarafından yapılmıştır. Pomakların Müslümanlaşmış Bulgarlar olduğunu öne süren Kanitz, *Pomaci* (Pomatsi/Pomak) kelimesinin *pomoçi* (yardım etmek) fiilinden türediğini ifade etmiştir. Pomakların Türk

ordularında yardımcı olmalarından dolayı bu ismi aldıklarını ileri sürmüştür. Onun bu fikri, Pomakların hem dillerinin hem geleneklerinin hem de vücut yapılarının Slavlara benzemesi sebebiyle Slav kökenli olmalarına; ancak Türklerin yardımcısı olarak görev yaptıkları için *Pomak* adını aldıklarına dayanmaktadır. Oysa Kanitz'in bahsettiği ve Pomakları bu sebeple Slav ilan ettiği gelenekler ya da konuştukları dil; aynı dönemde Hazar Türkleri ya da Macarlar gibi başka milletlerce de konuşulmakta ve yaşatılmakta idi. Dolayısıyla, bu iddia izaha muhtaçtır (Eren, 1964, s. 571–572). Ancak Kanitz'in *Pomak* tabiri üzerindeki etimolojik açıklaması, daha sonra *Pomak* tabirinin *pomagam* (yardım etmek) fiilinden gelen aynı anlamdaki *pomagaci* (yardımcı) kelimesinden türediği ve Pomakların Türk askerlerine yardımcı kuvvet olarak hizmet etmelerinden dolayı bu adın kendilerine verildiği şekline dönüşmüştür ve bu açıklama, Türk tarih yazımında da genel kabul görmüştür (Koyuncu, 2013, s. 143). *Pomak* kelimesinin anlamına dair bir başka açıklama ise A. İşirkov tarafından yapılmıştır. A. İşirkov, 1917 yılında Rodoplarda bulunan Pomakların kendilerine *Ahriyani-Agaryani* dediklerini; ancak Pomakların İslamiyet'i cebir ve şiddet yolu ile kabul ettiklerinden dolayı Bulgarca *mıça* (eziyet etmek, zulmetmek) fiilinden türeyen *pomiçen* (zulmedilen, işkence gören) tabirinden *Pomak* kelimesinin oluştuğunu ileri sürmektedir (İşirkov, 1917'den akt., Turan, 1999, s. 80).

Bir başka iddia ise 1933'te *Pomak* tabirinin *Poturnjak/Poturnak* teriminden geldiğini öne süren Ivan Lekov'a aittir (Turan, 1999, s.80). *Poturnyak* tezi ile her ne kadar Ivan Lekov'un ismi ön planda tutulmuş ise de Vasil Kınçov'un daha 1900 yılında *Pomak (Pomatsi)*, *Poturnyak* ve *Bilgarite Muhamedani/Muhamedanite* (Müslüman Bulgar) tabirlerini eş anlamlı olarak kullandığı görülmektedir (Koyuncu, 2013, s. 143).

Makedonya'da çok sayıda ızturcen (Türkleşen) nüfus vardır. *Poturnyatsi (Poyurnyak/Poturnak)* (Türkleşmiş olanlar) sayısı orada yaşayan Bulgarların %10'u kadardır. Rodop *Poturnyak*larına, tıpkı Bulgaristan Prensliği'ndekilere olduğu gibi *Pomatsi* (Pomaklar) denir. Şar (Dağı) *Poturnyak*larına ise *Torbeş* denir, bu isim onlara Hristiyan Bulgarlar ve Arnavutlar tarafından istihzaen verilmiştir. Kicevo (Kırcova)'da Müslüman Bulgarlara, Arnavutlar tarafından, alaylı bir şekilde Arnavutça 'amca, birader' anlamında *Apovtsi (Apovci)* adı verilir. Hristiyan Bulgarlar ise Kicevo'daki *Poturnyak*lara *Citak* adını vermektedirler. Makedonya'nın diğer kesimlerinde, Müslüman Bulgarlar için kullanılan başka hususi bir tabir yoktur ve genellikle *Turtsi* (Türk) denmektedir. Buna karşılık, onlar da kendilerini her yerde *Turtsi* olarak tanımlamaktadırlar... (Kınçov, 1900'den akt., Koyuncu, 2013, s. 143).

Balkan coğrafyasında İslamiyet Türklerin eliyle yayıldığı için Pomak teriminin *Poturnyak* tabirinden gelmiş olabileceği düşüncesi daha baskındır. Slav dillerinde, dinlerini değiştirerek İslam'ı kabul edenler; 'Türklüğe geçmiş, Türk olmuş' anlamında *Potur*, *Poturi*, *Poturnak*, *Poturçen* ve *Poturçi* gibi lakaplarla anılmıştır. Aynı zamanda Müslümanlığı seçmiş olanlar arasında zamanla sıkı ilişkiler gelişmiş ve yerli halkla aralarında mesafeler oluşmaya başlamıştır. Bu yüzden *Potur* kelimesi Hristiyanlarla Yeni Müslümanlar arasındaki yabancılaşmayı ve birbirinden kopma-

yı da ifade etmektedir. Zira *Poturnak* kelimesinin Bulgarcadaki karşılığı ‘Türklüğü kabul eden Hristiyan’dır. Aynı şekilde *Poturçvam-Poturça* fiilleri ‘Türkleştirmek’, *Poturçvamse* ise ‘Türk olmak, Müslümanlığı kabul etmek’ anlamlarına gelmektedir. Bulgarcadaki ve diğer Slav dillerindeki bu tabirler; dil ve etnik kökene dayalı milliyet anlayışının henüz ortaya çıkmadığı, dinin kimlik için tek ana bileşen olduğu dönemi yansıtmaktadır (Koyuncu, 2013, s. 143–144). Osmanlı Devleti’nin, hâkimiyeti altındaki halkı da yine dinî inanış temelli olarak Müslim ve gayrimüslim şeklinde tefrik ettiğini de bu noktada belirtmek gerekir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’na kadar *Pomak* terimine Osmanlı kayıtlarında hiç rastlanmıyor olması da Osmanlı millet anlayışının Balkanlarda etkili olduğunun işaretidir. Alp (2008, s. 28–31); bu konuda Osmanlı kaynaklarında Bulgar, Sırp, Arnavut gibi en küçük topluluklara varıncaya kadar birçok kavim adına rastlandığını; ancak ne Batı’ya ait arşivlerde ne de Osmanlı arşivlerinde 19. yüzyıla kadar *Pomak* adının geçmediğini belirtmiştir. *Pomak* adının bir kavim ismi olmadığını, bu tabirin 19. yüzyılda Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra Batı’nın Osmanlı Devleti’nin iç işlerine daha fazla karışmak ve Osmanlı’nın çeşitli alanlardaki politikalarına müdahil olmak için hukuki dayanak oluşturmak ve onu zor duruma düşürmek amacıyla ortaya atıldığını söylemektedir. Pomaklar hakkında, Türk tarih yazıcılığında kabul edilen görüş; onların 11. yüzyıl ila 13. yüzyıllarda Balkanlara göç eden Kuman-Kıpçak ve Peçenek Türklerinin soyundan geldikleridir (Alp, 2008, s. 5–24; Çavuşoğlu, s. 1993; Koyuncu, 2013, s. 145; Memişoğlu, 2005, s. 9–20; Turan, 1999, s. 71). Memişoğlu’na göre (2005, s. 14); tarihî belgeler açıkça göstermektedir ki Pomaklar, 11. yüzyıldan beri Pirin ve Vardar Makedonyası ile Rodoplara yerleşmiş olan Kuman Türklerinin torunlarıdır. Kuman Türkleri, 11. yüzyılda Balkanlara göç etmiş ve Şamanizm’i terk ederek İslam’ı kabul etmişlerdir. Daha sonra ise Anadolu’dan gelen Türkmenlerle kaynaşmışlardır. Rodoplara ve diğer bölgelere yerleşen Kuman Türkleri; Osmanlı Devleti, Balkanları fethetmeden önce Anadolu Türklerinin ve tarikat mensuplarının etkisiyle İslamiyet’i hâlihazırda kabul etmiş bulunuyordu. Osmanlı Devleti, 1358 yılında Edirne üzerinden Rodoplara fütihat hareketine giriştiğinde bu bölgeye asırlar evvel yerleşmiş olan Kuman Türklerini karşılarında Müslüman olarak bulmuştur. Pomak Türklerinin yeni gelen Osmanlı ordularında öncü, artçı ve ileri keşif kollarında aktif görev alarak orduya yardım etmelerinden ötürü, Balkanlardaki Slav halkları; Kuman Türklerine *Pomagaç* adını vermişlerdir ve bu sözcük zamanla *Pomak* şeklinde evrimleşmiştir.

Brunnbauer (2001, s. 46) de Pomakların kökenine dair çeşitli senaryolardan bahsetmiştir. Bu senaryolardan birinde, Pomaklar; 14. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti’nin fetih hareketlerinden hemen sonra Balkanlarda özellikle Rodoplarda yerleşmiş Anadolu köylüleri olan Yörüklerin torunları olarak ifade edilmektedir. Bir diğerinde, Pomaklar; Bulgar kadınlarla evlenmiş Osmanlı askerlerinin soyundan gelmektedir. Bu varsayım; soyun kan yoluyla erkekten, dilin ise anneden çocuğa geçtiği inanışı üzerinde temellendirilmektedir. Bir diğer senaryoya göre ise Pomaklar, Batı

Anadolu'dan gelmektedir. Bunun için, Anadolu ve Pomak köyleri arasındaki isim benzerlikleri ispat olarak sunulmaktadır (Dürük, 2007, s. 14).

Pomakların tarihine yönelik pek çok farklı açıklamadan bir diğeri de Pomak Kültür Derneği tarafından düzenlenen Halklar ve İnançlar konferansında şu şekilde ifade edilmektedir: Pomaklar, antik Slav halklarından. Boşnaklar ve Arnavutlar gibi 14. yüzyıl başlarında topluca İslamiyet'i kabul etmiş, Balkanların eski milletlerindendir. İslam'a geçişleri, aslında geniş bir zaman aralığında olmuşsa da kitlesel geçişler 14. yüzyılda olmuştur. Pomakların topluca Müslüman olmalarının nedeni, İslamiyet'ten önce Hristiyanlığın bir kolu olan Bogomilizm inancını benimsemiş olmalarıdır. Bogomilizm, Orta Çağ öncesi Bulgaristan civarında ortaya çıkmış bir Heteredoks inanç akımıdır. Sivil itaatsizliği savunan ve çoğunlukla derviş, keşiş hayatı yaşamayı tercih eden Bogomiller; 14. yüzyıldan itibaren, kendilerine yakın gördükleri Bektaşî inancına yönelmiştir. Pomakların ataları olan Ekslavonlar arasında Bogomilizm inancının yaygın olduğu, Bogomillerin Bizanslılarla sürekli bir çatışma içinde oldukları ifade edilmektedir. Bu yüzden; Osmanlı Devleti, Balkanlara girdiğinde Pomaklar, Bizans'a karşı Osmanlı ordularına yardım etmişlerdir (Özcan, 2013, s. 37-40).

Günümüzde Bulgaristan'da Pomaklar için yaygın olarak kullanılan *Bulgaro Mohamedanski* (Müslüman Bulgar) terimi, 1930'lardan sonra yaygınlaşmıştır (Brunnbauer, 2001, s. 44). *Bulgaro Mohamedanski* kavramını yaygınlaştıran kişi olan Bulgar etnograf Stoyu Şişkov; Pomaklar için, Müslüman olmalarının her zaman onlar için en önemli şey olduğunu ve milliyetlerinin bu yüzden geri planda kaldığını ifade etmiştir (Turan, 1999, s. 71). Aynı şekilde, Spiridon Gopçeviç de 1880'li yıllarda Makedonya Pomaklarının Türkçe bilmemelerine rağmen kendilerine Türk dediklerini; çünkü Müslüman olmayı Türk olmakla eş tuttuklarını belirtmiştir (Koyuncu, 2013, s. 145). Bulgar tarihçi Yordan İvanov da 1915'te, Pomakların aslında Slav olduklarını bildiklerini; ancak Müslüman oldukları için dinlerine daha çok önem verdiklerini ve Slav oldukları gerçeğini örtbas etmek istediklerini söylemiştir (Turan, 1999, s. 75).

Makedonya'da Bozok ve Yükselsin'in (Bozok-Yükselsin, 2016, s. 423) yaptıkları alan çalışmasında, Pomaklar; iddia edildiği gibi Osmanlılar tarafından zor ve baskıyla değil, Osmanlılardan çok önce Müslüman olduklarını söylemişlerdir. Yunanistan'da yapılan başka bir alan çalışmasında ise Yunan hükümetinin, Pomakların yaşadığı bölgeyi önce resmî olarak Türk bölgesi diye adlandırdığı; ancak daha sonra Müslüman bölgesi olarak tanımladığı ve Pomaklar ile Türklük kelimesini yan yana kullanmaktan kaçındığı ifade edilmiştir. Bölgede görüşülen Pomaklar ise kendilerini Türk olarak tanımlamışlardır. Ayrıca; Bulgarcanın anadilleri olmadığını, savaş zamanı dağlarda rehin durumunda kaldıklarını, Bulgar askerleriyle iletişim kurmak zorunda kaldıkları için Bulgarcayı öğrendiklerini söylemişlerdir (Demetriou, 2004, s. 102-111). Pomaklar, konuştukları dil yüzünden Bulgaristan tarafından Bulgar sa-

yılsa da onlar, kendilerini Türk olarak gördüklerini ifade etmektedirler (Başaran ve Gürcüm, 2007, s. 217). Nitekim; Pomak lehçesinin de iddia edildiği gibi Bulgar menşeli olduğu değil; %30'unun Ukrayna, Bulgaristan ve Makedonya Slavcalarından; %25'inin Kumanca-Kıpçakçadan; %15'inin Nogaycadan ve %10'unun Arapçadan oluşturuğu ifade edilmektedir (Özönder, 1988, s. 18).

Pomaklar; Bulgaristan için, Müslümanlaştırılmış Bulgarlar olarak; Yunanistan için, Slavca konuşan ve Müslüman olan Yunanlar olarak; Türkiye içinse Slavlaştırılmaya çalışılan Türkler olarak anılmaktadır (Boboc-Cojocar, 2013, s. 334). Örneğin, Bulgaristan'da yaşayan bir Pomak; Bulgaristan'ın milliyetçilik politikaları yüzünden, Balkan Savaşlarından komünizmin çöküşüne kadar geçen sürede altı kez ismini Bulgar isimleriyle değiştirmek zorunda kalmıştır. Bulgaristan'ın Pomaklar için kullandığı “Bulgarca konuşan Müslümanlar” ya da “Müslüman Bulgarlar” tabiri 19. yüzyılda Bulgaristan resmî makamlarının Pomakların Slav kökenli olduklarına yönelik vurgusu sonucu literatürde yeni yer almaya başlamıştır. Bulgar milliyetçilerine göre Pomaklar türlü işkencelere maruz kalmışlar ve dinlerini değiştirmek zorunda kalmışlardır. Ancak anadilleri olan Slavcayı terk etmemişler, Slav adetlerini ve Bulgar kimliklerini korumaya devam etmişlerdir (Brunnbauer, 1998, s. 5). Tüm Pomakları kendi milliyetine ait olmaya zorlama politikalarına bakıldığında, *Pomak* kelimesinin bir “millet adı” olmaktan çok, bir “arada kalmışlığı” ifade ettiği görülmektedir. Pomakların, milliyet noktasında gri bir bölgede yer alması; onların, tüm devletlerin tahakküm kurmak istediği bir topluluk hâline gelmesine yol açmaktadır (Neuburger, 2000, s. 183). Pomak nüfusun bulunduğu, Türkiye dışındaki ülkeler; Pomakları kendi milliyetlerine dâhil edebilmek amacıyla sürekli olarak siyasi söylemler geliştirmektedir. Bu bağlamda, Pomaklar hakkında yapılan az sayıda bağımsız çalışma olduğunu söylemek gerekir. Genelde etnik kimliğe vurgu yapan çalışmaların aksine, Pomaklar hakkında yapılacak sosyolojik araştırmaların daha önemli olduğu söylenebilir.

Yöntem

Bu çalışmada amaç, belirli bir grubun kültürünü tanımlamak ve yorumlamak olduğu için nitel yöntem tercih edilmiştir. Nitel düşüncenin üzerine inşa olduğu beş temel nokta vardır: Araştırmının güçlü bir şekilde özneye-*ilişkinlik* ilkesine oturtulması, araştırma öznesinin *betimlenmesi* ve *yorumlanmasına* verilen önem, öznenin kendi *doğal günlük ortamında* araştırılması ve son olarak da sonuç çıkarılmasından bir *genelleştirme sürecinin* anlaşılması (Mayring, 2011, s. 25). Bu postulatlar, nitel düşüncenin iskeletini oluşturmaktadır.

Pek çok toplumda olduğu gibi Pomaklarda da sosyokültürel yapı ve kurumlar arasında ilişki ve etkileşim düzeyi büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Bu karmaşık yapının derin ve anlamlı bir bakış açısıyla ele alınabilmesi ve sağlıklı verilerin elde

edilmesi için nitel araştırma yönteminin seçilmesi gerektiği düşünülmüştür. Bu bağlamda, alan araştırmacısı; kültürünü anlamaya, takip etmeye ve dünyaya sunmaya çalıştığı halkın içine girdiği andan itibaren kültürel unsurları anlamak için ne yapması gerektiği sorusuyla karşı karşıya kalmaktadır (Malinowski, 2016, s. 72). Kültür çalışmalarının en önemli yöntemi olan alan çalışması, naturalist bir çerçevede gerçekleştirilir. Durkheim'in İntihar çalışmasından bu yana her ne kadar sosyoloji, nicel yöntemi nitel olana göre öncelese de alan çalışmaları uzun zamandır insan bilimlerinde önemli bir yere sahip olmuştur (Edles, 2006, s. 190–195). Güvenç'e göre (2015, s. 64), alan araştırması; masa başından, yazılı kaynaklardan ve kitaplardan değil bizzat alana inilerek bilgiler toplanması, yabancılaşılan bir sahada incelemeler yapılması demek olduğu için zorluğu derecesinde değerlidir.

Araştırmanın Konusu

Bu çalışmanın konusunu, Kırklareli'nin ilçelerinde ve köylerinde yaşayan Pomakların sosyokültürel yapıları oluşturmaktadır. Kırklareli, Balkanlardan gelen göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı bir ildir. Söz konusu bu çalışmada; Pomakların aile ve akrabalık ilişkileri, mimarileri, evlilik süreçleri, dilleri, çalışma biçimleri, toplumsal törenleri, yemek kültürleri, dayanışma ağları vb. unsurları hakkında sosyolojik bir analiz yapılmaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmanın amacı; Kırklareli'nde yaşayan Pomakların sosyokültürel yapılarını ortaya çıkarmak ve bu yapıyı oluşturan bileşenleri çözümlemek suretiyle Pomaklar hakkındaki yazılı literatüre katkı sağlayabilmektir. Pomaklar; Türkiye'de Eskişehir, Samsun, Bursa, Çanakkale, Balıkesir gibi farklı illerde yaşamaktadır. Bu araştırma, sadece Kırklareli'nde yaşayan Pomakları kapsamaktadır. Burada yerleşmiş olan Pomakların toplumsal yapılarının anlaşılmasına katkı sağlamak, bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Araştırmanın Tekniği

Nitel araştırmalarda kullanılan, yarı yapılandırılmış formla derinlemesine mülakat tekniği; sosyal hayattaki birçok olgunun, sürecin ve ilişkinin özüne inmeyi, bunların ayrıntılarını ortaya çıkarmayı ve bütüncül bir şekilde anlamayı sağlayan bir veri oluşturma aracıdır (Kümbetoğlu, 2012, s. 72). Yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanırken nitel tekniğin üzerine inşa olduğu üç ana ilkesi vardır: (1) Görüşmeden önce araştırmacı tarafından temel nesnel boyutları saptanmış bir toplumsal sorunun ele alınması anlamında sorun-merkezlidir. (2) Görüşmenin sınırlarının belirli bir olgu etrafında toplanması ve tamamlanmış bir aracın kullanılmamasından dolayı olgu yönelimlidir. (3) Bilimsel sorunların esnek bir analizi, verilerin aşamalı olarak toplanması ve sınanması nedeniyle yani bu süreçte belirli öğelerin saptanması ve

ilişkilendirilmesinin kullanılan yöntemlerle oynayarak yavaş yavaş ve aşamalı bir tarzda açığa çıkarılmasından dolayı süreç yönelimlidir (Mayring, 2011, s. 74). Bu çalışmada; 30 kişi ile, yarı yapılandırılmış mülakat formu yardımıyla derinlemesine mülakat yapılarak kişilerin iç dünyalarına girilmesi ve Pomaklar hakkında daha derin bilgilerin alınması amaçlanmıştır.

Nitel araştırmada en sık kullanılan veri toplama araçlarından olan derinlemesine mülakatın yanı sıra katılımcı gözlem de insanların bakış açılarını, deneyimlerini, duygularını ve algılarını keşfetmede oldukça etkilidir (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 46). Derinlemesine görüşme ve gözlem ile yürütülen bu araştırma sonucunda, Pomak kültürü olabildiğince tanımlanmış; Pomaklara özgü kavramlar, toplumsal davranış şekilleri, değerler, normlar ve diğer kültürel öğeler açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmada örneklem seçilirken nitel araştırmada kullanılan amaçlı örnekleme yöntemlerinden *maksimum çeşitlilik örnekleme* ve *kartopu (zincir) örnekleme* yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Görüşmeler tasarlanırken, görüşülen kişilerin kırsal ve kentsel olmak üzere iki taraftan da bilgiler sunabilecek kişiler olmasına özen gösterilmiştir. Ayrıca, Pomak yerleşim yerlerinin belirlenebilmesi için her katılımcıya Kırklareli’nde hangi ilçe merkezinde ve köylerinde Pomakların yoğun olarak yaşadığı sorularak Pomakların homojen olarak yaşadıkları yerler tespit edilmeye çalışılmıştır. Katılımcılardan elde edilen bilgilere göre Pomaklar, Kırklareli’nde yaklaşık 25-30 arası köyde yoğun olarak yaşamaktadırlar. Ayrıca, ilçe merkezlerinde ve diğer köylerde de yoğun olmamakla birlikte bir miktar Pomak nüfusu bulunmaktadır. Bu çalışmada, 14 Pomak köyünde görüşmeler yapılmış; ayrıca, ilçe merkezleri ve il merkezi de çalışma grubuna dâhil edilmiştir.

Verilerin Analizi

Pomaklar üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Kırklareli Örneği adlı bu çalışmanın veri analizi kısmında, betimsel yaklaşım temel alınmıştır. Öncelikle, derinlemesine mülakatların yer aldığı ses kayıtları deşifre edilmiştir. Veriler, araştırma sorularının oluşturulduğu temalara göre düzenlenmiş; görüşülen bireylerin söylediklerini çarpıcı bir şekilde yansıtmak amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verilmiştir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Alan araştırması sırasında, derinlemesine görüşme yapılan ve köyde yaşayan kadın katılımcılardan bazılarının oldukça çekingen davranması; yaşlı kadın katılımcıların araştırmacıyı televizyoncu sanarak bilgi vermekten sakınması ya da araştırmacının devlet görevlisi olduğu düşünülerek çiftçilik yapan erkeklerin sürekli tarım politikalarından şikâyet ederek konunun dışına çıkmaları araştırmanın zorluklarından.

Bulgular

Aile Yapısı

Pomaklar için aile kavramı çok önemlidir. Yedinci göbekten akrabalar dahi Pomaklar için çekirdek aile üyeleri kadar yakındır. Göç ile Kırklareli'ne gelen Pomaklar, imkânları el verdiğince Bulgaristan'da ya da Yunanistan'da kalan akrabalarını ziyaret etmektedir. Pomaklar, göç *travmasını* tecrübe etmiş bir toplum olmalarından ötürü birbirlerine daha çok bağlandıklarını ifade etmişlerdir. Günümüzde Pomak ailelerinde çocuk sayısı ikiye geçmemektedir. Pomak nüfusunun daha çok köylerde toplandığı dönemde, tarım ve hayvancılıkla geçim sağlandığından çocuklar “iş gücü” olarak da değerlendirilmekteyken; bugün, hem tarımın makineleşmesi hem eğitim düzeyinin artması hem de ekonomik koşulların zorlaması sebebiyle, Trakya bölgesiyle benzer olarak, az sayıda çocuk sahibi olma yönünde bir eğilim olduğu görülmektedir.

Pomaklar; kız ve erkek evlat arasında “asla” ayırım yapmadıklarını, hatta kız evladın daha çok el üstünde tutulduğunu ifade etmişlerdir. Aynı şekilde; eğitime verilen önemin, gençlerin devlet memuru olması için yönlendirilmesinin, *devlet işinin* “en iyi esnafıktan da tüccarlıktan da” daha iyi olduğunun düşünülmesinin sadece Pomaklarda değil Trakya bölgesinde görülen bir tutum olduğu belirtilmiştir.

Kız, erkekten daha üstün demiycem; ama ayırım falan olmaz, kızım neyse erkek de odur. Hatta bazen deriz ki: “Kızımız olsa, erkek olmasa.” (GK-12, Kocayazı)

Pomaklarda, evlenince erkek tarafıyla yaşamak; geçmiş birkaç on yıla kadar hâlen uygulanan bir gelenek olmuştur. Pomak evleri de bu *birlikte yaşama deneyimine* uygun şekilde inşa edilmiştir. Ancak gençlerin okumak ve çalışmak için büyük şehirlere ya da Kırklareli'nin merkez bölgelerine yerleşmesi sonucu, özellikle köylerde devam eden *birlikte yaşama âdeti* son bulmuştur. Pomaklar, genelde yaşlı anne babalarının yanında bir evladın mutlaka kalmasına dikkat etmektedirler. Bu yönüyle, Pomakların bu tutumunun Anadolu'nun pek çok yeriyle benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Pomak gelinleri ile kaynanaları arasında uzun süredir devam eden birlikte yaşama deneyimine rağmen, beklenenin aksine, gelin-kayınvalide çatışması Pomaklarda çok düşük düzeydedir. Bunun nedeninin *Pomaklarda yaşlı insanların sözünün çok kıymetli olması* ve genelde *büyüklerin sözünün kanun gibi algılanması* olduğu söylenebilir. Ayrıca, Pomakların “ketum” olması; “aralarında geçen olumsuz durumları dışarıya yansıtmayan”, “içe kapalı bir yapılarının olması” da olumsuz olayların, çok geçmeden üstünün örtülmesi ya da *tatlıya bağlanması* şeklinde sonuçlanmasını sağlamaktadır.

Pomaklar, aile içinde kadın ve erkeğin “eşit derecede söz sahibi” olduğunu söylemektedirler.

Şöyle söyleyeyim: Öyle katı kuralları yok; yani baskıcı erkek egemen, bu yapıları yok Pomakların. Ya bayan buyurur ya da ortaklaşa karar alınır; yani illa benim dediğim olacak diye bir şey söz konusu değil; yani Doğu’da olduğu gibi erkek egemen bi yapıları yok. (GK-15, Sarpdere)

Görüşülen kişiler; Pomakların, eşlerini seçerken önceden sadece Pomak olanlarla evlenme hususunda çok *hassas* davrandıklarını; hatta bazen aynı köyde yaşayan Gacallarla (Kırklareli’nin yerli halkı) bile kız alıp vermediklerini; ama gençlerin okumak için şehir dışına çıkması sebebiyle “eş adaylarını artık kendilerinin belirlediğini”, anne-babaların bu karara “saygı duymak zorunda kaldıklarını” ifade etmişlerdir.

Yok yani, şu etapta hepsi bir karışmaya uğramıştır. Günümüzde yok; ama eskiden diyorum ya, aynı köyün içindeki mahalleden mahalleye alışveriş yasakmış. Öyle diyelim. (GK-1, Pehlivan köy Merkez)

Akraba evliliği, Pomakların *kendi aralarında yasakladıkları bir durumdur*. Görüşülen kişiler; “bunun sebebini bilmediklerini”, böyle yetiştirildikleri için “komşu kıızıyla bile evlenmeyi düşünmeyeceklerini” ifade etmişlerdir. Hatta bir kız ve erkeğin, uzaktan akraba olduklarını bilmeden evlilik görüşmesi yaptıkları; ama durum öğrenilince, akraba evliliğinin olamayacağı yönündeki telkinler yüzünden görüşmenin ayrılıkla sonlandığına dair pek çok hikâye anlatılmıştır.

Yok, asla bizim olmaz, asla; yani benim teyzemin kızı benim kardeşim yani; halamın kızı, biz sarılırız, ederiz; öyle şey aklımızın ucundan geçmez. (Hiç mi yok yani?) Yok, asla olmaz; böyle bi şeyin teklifi dahi olmaz. Mesela hepimiz yaşamışızdır, Üsküp’te mesela şimdi bi kızı beğenirsin, bi şekilde onu evde paylaşırsın; “Aa; ama oğlum sakın, o senin babanın amcasının kızının kuzeni; sakın öyle düşünme!” derler. Anne hemen devreye girer ya da karşı taraf. Yaa, öyle çok hikâye olmuştur bizim arkadaşlardan. Belli bi seviyeye kadar başlar, sonra öğrenirler ki akrabalar; sonra derler ki “Aa, kusura bakma!” filan. Yedi göbek akrabalık olmayacak, hayır; yani bizde, Pomaklarda asla olmaz öyle. (GK-29, Üsküp)

Yok, bizim eskilerde de yok. Yani en uzak akraba bile bize akraba. Yani 5. kuşağa kadar araştırırlar. Ne yaşlılarda varmış ne de şu an gençlerde var. Yok yani, olamaz öyle bir şey. (GK-9, Kula)

Mimari

Pomak evlerinin özellikleri, bölgesel olarak değişiklik göstermektedir. Bazı yerlerde tek katlı iken, bazı yerlerde ise iki katlı Pomak evlerinin olduğu belirtilmiştir. Aynı şekilde, önceleri iki katlı evlerin alt katı ahır olarak kullanırken zamanla ahırdan yayılan kötü koku ya da eve yeni gelin gelmesi sebebiyle alt katın da ev olarak kullanılması ihtiyacından dolayı ahır olan yerler eve çevrilmiştir. Günümüzde; eski, kerpiç ya da ağaçtan yapılmış Pomak evleri kalmamıştır. Orman köyleri diyebileceğimiz, Kırklareli’nin Demirköy ilçesi civarındaki Istranca Dağları’nın dibinde kurulan köylerde, “ham maddenin temininin ücretsiz ve bol bir şekilde sağlandığı” köyler olması sebebiyle, eski evlerin genelde ağaçtan yapıldığı; ancak artık tüm evlerin *betonarme* olduğu belirtilmiştir.

Pomak evlerinin bahçeleri oldukça geniştir. Bazı evlerin avlusunda eskisi gibi ahır, fırın, tuvalet, samanlık ve kümes gibi bölümler ayrı ayrı konumlanmıştır. Görüşülen kişiler, artık tuvaletlerin ev içine alındığını; çünkü kışın *yaşlılar için dışarıya çıkmanın zor olduğunu* ifade etmişlerdir. Pomak evlerinin avlularının yüksek duvarlarla çevrili olması da Pomakların *aile mahremiyetine verdikleri önemi* göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bu durumun, Pomakların *içe dönük bir yaşam tarzını benimsediklerini* gösterdiği söylenebilir. Ayrıca; Pomak evlerinde önceden, her evli çiftte verilen odanın bir köşesinde mutlaka hamam da bulunduğunu da belirtmek gerekir. Tuvalet, mutfak ve salon; evin ortak kullanım alanlarıdır. Günlük gereksinimlerin çoğu, ortak alanlarda karşılanmaktadır. Odalar ve odaların bir köşesinde yer alan banyolar, çekirdek aile mahremiyetinin sağlandığı yerler olmuştur. Bu odaların kapıları önceleri salona açılırken zamanla her odanın kapısının dışarı açılması sağlanarak *kademeli olarak birlikte yaşama deneyiminin kısıtlandığı* söylenebilir. Odalar; kapıları dışarı açıldığı için, mutfak ve tuvaleti olmayan ancak özel hayatın korunabildiği özerk bir yapıya dönüşmüştür. Bir süre sonra da odalar tamamen ana yapıdan ayrılarak aynı avlu içinde her aile için ayrı bir ev inşa edilmiştir.

Her odanın bir köşesinde böyle tahtadan bölünmüş, işte susakların içerisinde bulunduğu bir bölüm vardı; orası hamamdı işte. Eskiden öyleydi, bakırcıklar vardı. Benim çocukluğumda bile onlar yaşırdı; ama şuan işte herkes modernleşince... (GK-28, Kırklareli Merkez)

Pomak köylerinde yeni yapılan evlerin bile birbirine bitişik, sadece duvarlarla ayrılmış bir şekilde yapıldığı görülmüştür. Bu durumun sebebinin, Pomakların göç etmeden önce yaşadıkları ülkelerde sürekli baskı ve şiddete uğramaları sebebiyle iç içe ve sıkışık evlerde *gerektiğinde zaman kaybetmeden birbirlerini koruyabilecek, birbirlerine yardım edecek şekilde yaşamalarının* ve bu yerleşim planının aynen göç sonrası da uygulanmasının bir sonucu olduğu düşünülmektedir.

Bazı görüşmelerden elde edilen veriler, Pomak mimarisi ile ilgili başka bir bakış açısını ortaya çıkarmıştır. Bu verilere göre; bazı köylerdeki Pomak evlerinin “özgün bir mimarisinin olmamasının nedeni”, Pomakların “burada uzun süre yaşayacaklarını düşünmemesidir”. Daha önceden göç edip tekrar Bulgaristan’a geri dönen akrabalarına bakarak kendilerinin de bir süre sonra Bulgaristan’a döneceklerini düşünen Pomaklar; Kırklareli’ndeki evlerini tek katlı, çabuk ve özensiz bir şekilde yapmışlar ve daha sonra da evler o şekilde kalmıştır.

Göç ederken dedelerimiz, tabiri caizse, ateşi ocakta bırakıp gelmişler. Öyle yani, can havliyle kaçmışlar. Burada da yerleşmemişler hemen, nasılsa öncez yakında diye. Er bi şeylerini üstün körü yapmışlar. (GK-13, İncesirt)

Kahvehaneler, Pomak erkekleri için önemli *kamusal alanlardandır*. Köylere gidildiğinde, köyün tam ortasında kahve ve caminin yan yana olduğu ve köyün bu merkez etrafında konumlandığı gözlemlenmiştir. Eskiden, evli olmayan bir erkeğin kahveye

gidemediği; evli olanların ise kayınpederleri kahvedeyken içeri girmelerinin ayıplanaacağı ifade edilmiştir.

Şu var: Artık asimile olmuş bi çok şey; ama önceden şuydu mesela: Kahvelerde benim gençliğimde, o zamanlarda, aşağı yukarı ben askere gidene kadar ben babamın oturduğu kahveye giremezdim. Kaynatamın olduğu yere giremezdim. Saygısızlık olarak görülürdü, ayıptı. Onların, yaşlıların kendilerine özgü konuşmaları var. Onların yanında, onlar o kahveye girdi mi biz çıkardık. Şimdi, ondan sonra mesela yine bizde özgü olan bir şey, diyelim ki babanın, kaynatamın yanında asla sigara içilmez, asla; o gelenek devam ediyordu. Dolayısıyla, hele babanın yanında bir köşede kâğıt oynamak mümkün değil. (GK-30, Üsküp)

Camiler, çeşitli toplumsal olaylara ev sahipliği yapması sebebiyle Pomak köylerinde merkezî bir yere sahiptir. Çeşitli nedenlerle yapılan mevlit merasimleri; kadınlar için evde, erkekler için camide tertiplenmektedir. Aynı şekilde; Anadolu’da olduğu gibi, ölen birinin ardından cenazenin 7’sinde ve 52’sinde verilen yemekler de kadınlar için cenaze sahibinin evinde, erkekler içinse yine cami bahçesinde dağıtılmaktadır. Ancak burada, Pomak kadınlarının *cami ile bir ilişki kurmadıklarını* belirtmek gerekir. Kandil günleri gibi Pomakların bir araya geldikleri gecelerde bile kadınlar bu birlikteliği diğer kadınlarla evlerde gerçekleştirmektedir. Bu anlamda, *caminin erkeklere özgü bir mekân olarak algılandığı* söylenebilir.

Yok, hayır sadece erkekler. Bizim burada kadınların camiye gelmesi; sadece ramazanda gelirler, teravi için. Onun dışında da gelmesi uygun olmaz, hoş karşılanmaz. (GK-21, Armutveren)

Alanda ziyaret edilen Pomak evlerinde, köy kahvehanelerinde ve camilerde yapılan gözlemler ile görüşülen kişilerden elde edilen verilere bakıldığında Pomak mimarisinin Türkiye’nin diğer bölgeleriyle benzerlik gösterdiği söylenebilir. Pomak evlerini Anadolu’daki tipik köy evlerinden ayıran ya da camileri ve kahvehaneleri farklılaştıran herhangi özgün bir unsur tespit edilememiştir.

Çalışma Biçimleri/Meslekler

Pomakların eskiden tek geçim kaynaklarının tarım ve hayvancılık olduğu görülmüştür. Az sayıda olmakla beraber bazı Pomakların odunculuk ve marangozluk yaptığı da belirtilmiştir. Pomakların göç ettikten sonra yaşayacakları yerleri belirlemelerinde küçükbaş hayvancılığının rolü büyük olmuştur. Pek çok aile, göç sonrası yerleştirildikleri yeri *hayvancılık yapamayacakları gerekçesiyle* terk etmiş ve koyunlarının yayılıp otlayabileceği arazilerin yakınındaki köylere yerleşmişlerdir. Günümüzde Pomak gençlerinin özellikle yönlendirildiği bir meslek kolu bulunmamaktadır. Pomaklar, çocuklarının genelde “devlet güvencesi altında bir işe” sahip olmalarını istemektedirler.

Pomaklar; bazı köylerde şarap üzümcülüğü yapmanın mümkün olduğunu, hatta bu konuda devlet tarafından köylünün teşvik edildiğini; ancak “dinen sakıncalı” olduğu için insanların şarap üretmek istemediğini ifade etmişlerdir.

Görüşülen kişiler, eskiden bir Pomak kızıyla evlenebilmek için hayvancılık yapıyor olmanın büyük bir *avantaj* sayıldığını ifade etmişlerdir. Çünkü *hayvancılık*, *koyun sürülerine sahip olma* gibi durumlar; zenginliğin bir göstergesidir. Ancak günümüzde Pomaklar, kızlarını tarım ve hayvancılık ile uğraşan erkeklere vermeyi istememektedirler. Çünkü bu mesleklerle uğraşan bir aileye gelin giden kızların “eziyet çekeceği, yorulacağı, hayatının zor olacağı” düşünülmektedir. Bunun yerine, devlet memuru olan erkeklerin evlenme noktasında daha avantajlı bir konuma sahip olduğu söylenebilir.

Eskiden kızı malı, koyunu, toprağı çok olana verirlerdi; şimdi malı olana pek vermezler. Kız, kızlar da gitmez kolay. Fabrikada çalışsın SSK’sı olsun. Zaten şimdi bir de yeni âdet çıktı; hemen nişanlanırlar, ayrı ev. Herkesin gücü yetmez ki be köy yerinde. Ne yapacak, şehre gidecek orda çalışacak. (GK-19, Ertuğrul)

Pomak kadınları, göçten sonraki yıllarda uzun bir süre ailelerinin kıyafet ihtiyacını karşılamak için evdeki dokuma tezgâhlarını kullanmışlardır. “Şayak” denilen türde bir kumaş elde ederek bu kumaşla gömlek, pantolon, elbise tarzı giyecekler dikmişlerdir. Görüşülen kişiler, dokuma tezgâhlarının “fazla üretim yaparak ticaret yapmak amacıyla değil sadece herkesin kendi ailesinin ihtiyacını karşılaması” amacıyla kullanıldığını belirtmişlerdir. Yine Pomak kadınlarının *ev ekonomisine ufak da olsa bir katkı* sağlayabilmek amacıyla hasır şapka ve sepet örerek bunları sattıkları; ancak bu geleneğin de son bulduğu, aktarılanlar arasındadır. Pomak kadınları, çalışma konusunda herhangi bir kısıtlama yaşamamaktadırlar. Ev ve tarla işlerinde zaten her türlü işi yapan kadınlar; şartların değişmesiyle ve yeni iş imkânlarının ortaya çıkmasıyla köylerin yanında kurulan iplik fabrikaları, şeker fabrikaları, peynir fabrikaları gibi yerlerde çalışmaya başlamıştır.

Dayanışma Ağları

Pomakların birbirlerine yardım etme hususunda *elinden gelen her türlü şeyi yapan bir toplum* oldukları düşünülmektedir. Bu husus, pek çok mülakatta görüşülen kişiler tarafından özellikle vurgulanmıştır. Bu yardımlaşmalar, köy hayatında *kurumsal bir hâl* olarak Pomakların hayatında çok önemli bir yere sahip olan “meci (imece)”leri ortaya çıkarmıştır. Mecî; hayvancılık ve tarımla geçimini sağlayan köylünün tarımın henüz modernleşmediği, hem toprakla uğraşmanın hem hayvancılık yapmanın *ta-mamen insan gücüne dayandığı* zamanlarda komşuların hep birlikte her gün bir evin işini bitirmesine verilen addır. Örneğin; mısır soymak, ayçiçeği ayıklamak, tarhana yapmak, yufka açmak, tarla sürmek, ev yapmak, yol yapmak gibi işler çok zaman ve iş gücü gerektirdiğinden; ayrıca, bu işleri yaptırmak için işçi tutacak paranın köylü tarafından karşılanması mümkün olmadığından bu işler sırayla yapılmaktadır. Sırayla, belirlenen kişilerin işleri yapılmakta; böylece, birlik ve beraberlik içinde herkesin işi görülmektedir. Meciler, birlikte iş yaparak yardımlaşmanın yanı sıra eskiden başka bir *toplumsal işleve* daha sahip olmuşlardır. Mecî bittikten sonra; toplanan

insanların yemek yemesi, sohbet etmesi hatta bazen davul zurna eşliğinde oyunlar oynaması; meci dönemini *köy hayatında iple çekilen bir zaman dilimine* dönüştürmüştür. Pomaklar, mecilerle ilgili anılarını anlatırken; köy kahvesinde o gün kimde meci olacağı konusunun heyecanla konuşulduğunu, mecilerde köyün genç kızlarının ve erkeklerinin birbirleriyle konuşma imkânı bulduklarını söylemişlerdir.

Mesela kuskus mecisinde sen gidersin, baktığın kızın kuskus teknesine ceviz atarsın. O ne demek? Benim gönlüm sende dersin işte. Kız anlar, bakar sana. İşte öyleydi ya, güzeldi; şimdi yok. (GK-22, Kuştepe)

Oooo; akşamları meciden gelirken darbukalar, hem şarkı söylerler hem iş yaparlar hem oynarlar yani. O kadar bu fakirliğe göre ben hayret ediyorum şimdi neşe yok. Nedense bilmiyorum hepsi sönmüş; televizyon, bilmem ne, şu, bu... Bizim mesela kızlar bir gece toplanır bir yerde hemen derlerdi darbuka bi oyun, bi bilmem ne yaparlar yani. (GK-28, Kırklareli Merkez)

Pomakların *aileleri ve akrabalarıyla sıkı bir ilişki içinde bulunmaları, komşularıyla bağlarının kuvvetli olması*; onların hayatlarındaki pek çok önemli olayda bir araya gelmelerini sağlamaktadır. Pomakların; doğumda, ölümden, tarla işinde, hastaları olduğunda vb. tüm durumlarda birbirlerini yalnız bırakmamaları; birbirlerine yardım etmeleri; tüm bu toplumsal durumlarda insanların, yanlarında yemek veya tatlı götürerek, takı takarak ya da hediye olarak *yazılı olmayan bir yardımlaşma sözleşmesine riayet etmeleri*; Anadolu kültürünün de kadim bir özelliğidir.

Son yıllarda Pomakların Eskişehir, Çanakkale, Bursa ve İstanbul gibi illerde Pomak dernekleri kurdukları görülmektedir. Bu derneklerin çalışmalarıyla Pomakça kursları açılmıştır ve gençlerin Pomakçayı öğrenmeleri teşvik edilmektedir. Ayrıca, Pomaklar; bu dernekler ve bu derneklerin sosyal medya hesapları aracılığıyla yemekler, göç hikâyeleri, düğünler, şenlikler, Pomak yerleşim yerleri ya da Pomakça gibi çeşitli konularda birbirleriyle görüş ve bilgi alışverişi yapmaktadırlar.

Din

Pomaklarla yapılan görüşmelerden hareketle, Pomakların din ile olan ilişkilerinin iki ayrı grupta ele alınması gerektiği söylenebilir. “Pomak Mandıra” diye tabir edilen bölge yani Büyükmandıra beldesi etrafında konumlanmış, Babaeski’ye bağlı Pomak köylerinin olduğu kısımda yaşayan Pomaklar ile Üsküp beldesi, Armağan ve Kurudere köyleri gibi Kırklareli’nin kuzey bölgelerindeki Pomakların dinî algı ve yaşayışları birbirinden çok farklıdır.

Meriç Nehri’ne yakın bölgelerdeki Pomak yerleşimlerinden elde edilen veriler; buradaki Pomakların “beş vakit namaz kılmak”, “cumaya gitmek”, “alkol tüketmemek” gibi “dini emir ve yasaklara önem vermediğini” göstermektedir. Kuzeydeki Pomak yerleşimleri ise bunun tam tersi bir tavır göstermektedir. Buradaki Pomakların, kendileri hakkında söylediği ilk şey “tutucu” olduklarıdır. Köylere yapılan zi-

yaretlerde de bu durum göze çarpmıştır. Örneğin; Büyükmandıra beldesi, küçük bir yerleşim yeri olmasına rağmen çok sayıda alkollü mekâna ev sahipliği yapmaktadır. Bakkal ve kahvehanelerde de alkol bulunmaktadır. Alkol servis edilmeyen mekâna rastlanmamıştır. Burada, vakit namazlarında camiye giden kişi sayısının ise çok az olduğu söylenmiştir. Kuzey Pomak yerleşimlerinde ise alkollü mekâna çok nadir olarak rastlanmış olup bu mekânlar da genelde köyün dışına doğru, تنها bir yerde faaliyet gösteren mekânlardır. Buradaki camilerde, “vakit namazlarında bile yoğunluk” oluştuğu aktarılmıştır.

Biz buradaki Pomaklar içeriz, sabahlara kadar içeriz; ama vatan millet dedin mi en önce biz gideriz. (GK-10, Büyükmandıra)

Bizde yani İslam’a aykırı bir şey yapamazsın, yaptığın zaman da hemen dışlanır, şikâyet edilir. Bir acayip bizde, bir otokontrol sistemi var bizim Pomaklarda; ama onlarda öyle bir şey görmedim. Ben 10 yıl Babaeski’de de görev yaptım; Pomakları da iyi tanıyorum, işte Büyük-katrancı, birkaç yer daha tanıyorum; orada ama bizim aramızda çok ama çok fark var, giyim tarzlarından tut bütün yaşam şeklinde büyük farklılıklar var. (GK-28, Kırklareli Merkez)

Babaeski civarında görüşülen bazı kişiler; kendilerinin Kavasoglu İbrahim Paşa ile birlikte göç edip buraya geldiklerini, “bürokrasi içinde yer aldıkları için eğitilmiş kişiler olduklarını”, “eğitimin olduğu yerde ise dinin olmayacağını” ifade etmişlerdir. Örneğin, Pomak kadınlarının geleneksel giysisi olduğu söylenen ferace ve beyaz başörtüsü burada kullanılmamaktadır. Diğer köylerde ise Pomak kadınları hâlâ dışarı çıkarken siyah feracelerini giymektedirler. Bunun nedeni sorulduğunda; feracenin ilk göçlerde gelenler için “yolda ve savaşta kaybettikleri yakınlarının yasını tutmanın bir simgesi olduğu”, daha sonra *dinî bir hâl* alınca kadınların bunu çıkarıp attığı, “onların feracesi ile İslam dinindeki tesettürün” çok farklı şeyler olduğunu söylemişlerdir.

Bu siyah çarşaf var ya o eskidendi, artık bizim kadınlar giymez onu; yani onun dinî bir anlamı yoktur, dinî bir anlamı olmasın diye giyilmez. (GK-10, Büyükmandıra)

Ya yok gibi çarşaf, genelde çarşaf giyerdi kadınlarımız. Çarşaf şimdi çok da yok, çok çabuk kayboldu. Onu da şöyle baktılar karılar ya dinî bir şey değil, illaki Müslüman da çarşaf giysin, kapansın falan öyle bir şey yok. Çarşafı sadece kültürel bir şekilde, üstündeki elbisesi, fakir, elbisesi görünmesin diye çarşaf giydi mi örtüyor. (GK-2, Katranca)

Bizim dedelerimiz hep devlet işinde görev almışlar, okumuşlar; ama onlar mesela köylere kapatılmış, okutulmamış. Okumayınca ne olur? Dine sarılır, batıl inançların olur; onlar da öyle olmuşlar. (GK-19, Ertugrul)

Diğer bölgelerdeki Pomaklar ise “dinlerine çok bağlı olduklarını” ifade etmektedirler. Beş vakit namaza çok önem verdiklerini, “cuma namazına gitmeyen bir Pomak olamayacağını” söylemektedirler. *Cuma namazına gitmeyenlerin tespit edildiği ve ayıplandığı, uyarıldığı bir toplumsal kontrol mekanizmasının* da geliştiği söylenebilir.

Mesela din eğitimine önem verilir. Diğer bu eğitime mesela Kırklareli'nin bütün bu etrafındaki hocaların %80'i Pomaklardan çıkmıştır. Mesela Üsküp'te, Sergen'den imamların epsi Pomaktır; yani diğer köylerden çok nadir imam bulursunuz; yani yok denecek kadar azdır. (GK-28, Kırklareli Merkez)

Görüşülen kişilerden elde edilen bilgilere göre; *muhafazakâr* diye tanımlanabilecek Pomakların dedeleri medrese eğitimin köklü ve yaygın olduğu bir bölgeden, tahmini olarak Yunanistan Drama tarafından göç etmişlerdir. Onlarla birlikte göç eden Şeyhler, medrese kurumunun işlevselliğini kaybetmeden devam etmesini sağlamışlardır. Ayrıca, Babaeski civarındaki Pomak yerleşimlerinin Osmanlı-Rus Savaşı'na dayanmasının da buradaki Pomaklar ile kuzey köylerindeki Pomakların din konusunda yaşadıkları ayrışmayı anlama noktasında önemli bir faktör olduğu düşünülmektedir. Kuzey bölgedeki Pomak yerleşimleri, çoğunlukla Türk-Yunan mübadelesi sırasında oluşmuştur. Babaeski civarındaki Pomaklarla Kuzey bölgedeki Pomakların yerleşim zamanları arasında yaklaşık 50-60 yıllık fark vardır. Dolayısıyla; önce yerleşen Pomaklar, bölge olarak yakın oldukları Edirne ile kültürel olarak daha çok bütünleşmiş; daha sonra gelen Pomaklar ise Bulgaristan ve Yunanistan'da asimilasyon ve baskıya daha uzun süre maruz kaldıkları için dinî değerlerini daha çok benimsemişlerdir.

Alan araştırmasında, din konusunda ayrışan iki Pomak toplumunda karşılaşılan başka bir farklılık ise kız alıp verme konusundadır. Eskiden, Gacallar yani Kırklareli'nin yerli kesimi çok alkol tükettikleri için Büyükmandıra bölgesindeki Pomaklara kız vermezken muhafazakâr Pomak köyleri de Gacallara aynı sebepten dolayı kız vermemiştir.

Görüşülen kişiler, eskiden köylerde cuma günü tarla işine gidilmediğini; o gün cuma namazı olduğu için, uzak tarlalara gitmenin cumayı kaçırmaya sebep olabileceği korkusuyla evde kaldığını söylemişlerdir.

Çeşitli İnanışlar ve Pratikler

Her toplumun olduğu gibi Pomakların da birtakım farklı inanışları ve uygulamaları vardır. Görüşülen kişiler, her ne kadar günümüzde bu inanışların geçerliliğini kaybettiğini söylese de eskiden oldukça güçlü bir şekilde uygulanan bazı pratiklerin izlerini görmek bugün hâlâ mümkündür. Örneğin; görüşmelerde, yeni doğmuş bebeklerin ve annelerinin doğumdan sonraki kırk gün dışarı çıkmalarının iyi olmayacağı söylenmiştir. Buna benzer şekilde, hâlâ uygulanan başka bir gelenek de iki yeni doğmuş bebeğin "kırkları karışır" düşüncesiyle kırkları çıkana kadar yan yana getirilmemesidir. Aynı şekilde, yeni doğan bebeğin gözüne ya da kulağına hastalıktan kurtarır inancıyla anne sütü damlatılması hâlâ devam etmektedir. Loğusa kadının kırkı çıkana kadar ikindi ezanından sonra banyo yapmaması da bir başka inanıştır. Bebeğin kırkı çıktığında da o gün mutlaka dışarıya çıkılması gerektiği düşünülmekte, evde kalırsa bebeğin ya da annenin başına bir şey geleceğine inanılmaktadır.

Pomaklar, eskiden akşam namazından sonra tırnak kesmenin cin çarpmasına sebep olabileceğine inandıklarını belirtmişlerdir. Yine cin çarpma korkusuyla tuvalet dışındaki bir yeri akşam vakti aynı amaçla kullanmak yasaklanmıştır. Yeni doğmuş bebekleri de cin çarpmasından korumak için çeşitli pratikler geliştirilmiştir.

Pomak köylerinde eskiden işe yaradığına inanılan başka bir uygulama da makas ağzı bağlamaktır. Otlamaktan dönen koyun ya da inek sürüsünde bir hayvan eksik olduğunda sabaha kadar onun bir kurt tarafından parçalanmaması için bir hoca tarafından dua edilerek makasın bağlandığı anlatılmıştır. Bu geleneğe “kurt ağzı bağlamak” denmektedir. Aynı şekilde, Bocuk gecesi denilen kışın en soğuk olduğu gecede de makas ağzı bağlanarak hayvanların yıl boyunca korunacağına inanılmıştır.

Şimdi benim babaannemin anlattığına göre kışın en sert zamanı... Küçük ay, şubat ayı... Şubat ayında o en soğuk havalarda bu kurtlar, yabani hayvanlar, geliyorlar aç kaldıkları için... Koyunlara zarar vermesin diye aç hayvanlar, yiyecek bir şey yok soğuktan... Ağıllara, koyun ağıllarına saldırmazın diye şey olarak; o makasları diyor, “O makas bağlandığı zaman o kurdun ağzı da bağlanır.” (GK-13, İncesirt)

Pomaklarda var olan eski inanışlardan diğerleri ise şu şekildedir:

Mesela bebeğin ilk dişini gören hediye alıyo. Yani orda sevin sen mi üzül sen mi bi deşik oluyo ama... (GK-7, Kırklareli Merkez)

Cuma kırmızı gün... Ben o gün iş yaptığım zaman diyor, benim başıma kaza bela gelir. Cuma kırmızı gün diyor. Hıdırellez’de iş yapılmaz, arife günü iş yapılmaz. (GK-9, Kula)

Mesela mayasıl hastalarına, benim halam kirpi pişirip yediriyordu bize; mayasıl hastalarına, mayasıl, egzama... Öyle mesela. Ama erkek yemez, bazıları yer. Haşlıyor, ondan sonra kı-zartıyor tavada... Sanki şey yiyoruz, ördek eti gibi... Çok tatlı yani... Mayasıl yok da olma-yalım Allah korusun diye. Egzama olmayalım diye... (GK-21, Armutveren)

Bizde şeylere göre... Bir salı günleri pek işe başlamayız.. Salı günleri işe başlanmaz çünkü şey olmaz yani uğursuzluk olur. (GK-2, Katranca)

Hıdırellez’de kırk günkü gün makas tutmak yok, yasak. İnekleri yılan emer. Tabi. Garanti olur. Ben bir gün denedim bir sene. Dedim: “Haah koca karının mı lafını takacam, yapacam.” Anaam, inek bi geldi kan içinde. Emmiş. Katiyyen ellemeyiz. (GK-15, Sarpdere)

Hıdırellez’den (6 Mayıs) bir önceki gece namaz kılıp kimseyle konuşmadan yatan kişinin, evleneceği insanı rüyasında göreceğine dair bir inanç da eskiden var olan inanışlardandır. Bu geleneğin başka bir uygulandığı biçimi de bir lokma ekmek yiyip onu yutmadan yatmaktır; o gece, bunu yapan kişinin rüyasına kiminle evlenecekse onun geleceği düşünülür. Yine Hıdırellez’den bir hafta önce beyaz çamaşır yıkama-nın ve ipe sermenin eve uğursuzluk getireceğine inanılmıştır. Bu hafta, “boş hafta” olarak isimlendirilmektedir. Günümüzde Pomaklar bu tarz şeylere inanmadıklarını ifade etmektedirler.

İşte salı günü çamaşır yıkanmaz eski bir şeye göre. Yani hanımlar salı günü saçlarını yıkanmaz. Eskiden yapılan şeyler. Şimdi kimse takmaz bu uğursuzdur, bu şeydir; gençler inanmaz. (GK-21, Armutveren)

Görüşmelerde, Pomakların yeni doğan bebeğe koymak için üç isim belirledikleri anlatılmıştır. Bu isimlerin birer çiçekle eşleştirilerek çiçeklerin bir dereye atıldığını, suya kapılıp en önde giden çiçeğin isminin bebeğe verildiği belirtilmiştir. Doğumdan sonraki ilk iki hafta içinde yapılan “manca” ile tüm köy halkına yemek ikram edilmesi önemli bir gelenektir.

Türkiye’nin her yerinde farklı versiyonlarıyla yer alan bu inanış ve pratiklerin, tarım ve hayvancılık ile uğraşan toplumların ortak kültürel unsurları olduğu söylenebilir. Dolayısıyla; bu inanış ve pratiklerin Pomaklara özgü olmadığı, Anadolu’da da aynı inanç ve uygulamaların izlerine her yerde rastlanabileceği düşünülmektedir.

Düğün

Görücü evliliğin çok yaygın olmadığı Pomaklarda tanışmaların, eskiden; çeşme başlarında, Hıdırellez’de, düğünlerde ve mecilerde gerçekleştiği söylenmiştir. Görüşmelerde anlatılanlara göre, büyükler gençlere bu konuda bir esneklik hakkı vermişler ve yukarıda bahsedilen toplumsal olayların evliliğe zemin hazırlayıcı yönünün farkında olarak gençlere bu hususlarda göz yummuşlardır. Meciler; bu bağlamda, köyün erkekleri için heyecanla beklenen bir olaydır. Mecilerde erkeklerin sevdikleri kızlara açılmalarının birçok yolu vardır. Örneğin; kuskus mecisinde, evlenmek istediği kızın teknesine ceviz atmak; ayçiçeği ve mısır mecisinde, sevdiği kıza yardım etmek; mecilerde, sevgililerin birbirlerini ima ederek türküler söylemesi bu yollardan birkaçıdır.

Pomaklar için, evlilik yapacak gençlerin akraba olmaması; çiğnenmesi mümkün olmayan bir kuraldır. Ayrıca, eskiden Pomak kızlarının genelde Pomak erkeklere verildiği de ifade edilmiştir.

Ben evlenirken bile Gacal’a kız vermezlerdi pek. “Onlar Gacal, içki içerler; vermeyiz kızı.” derlerdi. (GK-11, Üsküp)

Şimdi şöyle, benim duyduğum sohbetlerden eskiden -Büyükmandıra’da hâlâ da vardır- iki mahalle olarak yaşıyormuş Büyükmandıra’da. Pomak mahallesi ve Macır mahallesi. Bu dönemlerde Macır mahallesinden kız alıp verme alışverişi yokmuş. Zamanla bu kültür birbirine alış veriş, yani kız alıp vermeye geçmiş. Karışmış diyebilirim. Ama ilk başlarda Pomak Pomak’la, onlar da Macır olarak... (GK-18, Babaeski Merkez)

Pomaklarla ilgili özgün bir başka uygulama, kız isteme ritüelinin en az üç kez tekrar etmesinden sonra kızın verilmesidir. Damat adayının ailesi, ilk kez cuma akşamı ya da pazartesi akşamı kız evine gitmektedir. Görüşme olumlu geçerse ikinci isteme, takip eden cuma ya da pazartesi olur. Üçüncüsü ise yine bir sonraki cuma ya

da pazartesi gerçekleşir. Yani toplam sekiz gün içinde cuma ve pazartesi günlerinde olmak şartıyla üç kez gerçekleşen isteme sonrası damat ve gelin adayی sözlenir. Yüzük takılacağı esnada damat eve çağırılır.

Pomak gençlerinin artık *aile yanında yaşamak istememesi*, Pomakların geniş aile şeklinde yaşama geleneklerinin neredeyse yok olmasına yol açmaktadır.

Şimdi şöyle: Burda bi kızla konuştuğun zaman ilk sorduğu soru “Nerde yaşıycaz?” oluyo yani. Kızlar şunu bi kere çok katı istiyolar artık yani “Ben senin annenle yaşamam.” diyo; ama önceden bırakın anneyi, kardeşler aynı evde yaşıyomuş. Yani 4 kardeş aynı evde yaşıyomuş, kaynanayı geçtim; artık yani düşünün. Ama şimdi artık devir değişti, kızlar artık kesin olarak ayrı ev istiyolar. (GK-29, Üsküp)

Pomak düğünlerinin son on-on beş yıla kadar üç gün sürdüğü ifade edilmiştir. Düğünler, mübarek olduğu düşüncesiyle cuma gününden başlamaktadır. Öncelikle, cuma günü öğlen vakti tüm davetlilere kız evinde yemek verilir. Akşam ise kız evinde kına gecesi gerçekleşir. Cumartesi günü erkek evinde bir önceki günden daha büyük bir yemek verilmesi söz konusudur. Köyün tamamı ya da çevrede yaşayanlar bu yemeğe iştirak eder.

Pomak düğünü davullu zurnalı oluyor. Üç gün üç gece düğün yaparız. Düğün sahibi kazanlar kurar evin önünde, gelen misafirden hariç bütün köylüyü de besleriz. Ama şimdi bitti hepsi, her şey bi günde olur biter; sonra hadi bakalım herkes evine. Tadı tuzu kalmadı bir şeyin. (GK-21, Armutveren)

Pazar günü, düğünün son aşamasıdır. Hazırlanan gelin konvoyu, gelini almaya gider. Ancak damat evde kalır. İsteme törenine gitmeyen damat, aynı şekilde gelini evden çıkarma törenine de gitmemektedir. Gelin evden çıkarılırken beline babası ya da amcası, abisi, dayısı tarafından kırmızı kuşağı bağlanmaktadır. Kırmızı kuşak, gelinin saf ve temiz olmasını ifade etmektedir.

Mesela bi de düğün oluyo ya damat düğün tatlısı yaptırıyo, sonra arkadaşlarını çağırıyo; ama bi tane baklava diliminin içinde para var, o kime gelirse damada hediye alıyo. Bizim komşunun bi kere bana denk gelmişti. Yani öyle bi şey ki herkes çıkmasın diye dua ediyö. (GK-29, Üsküp)

Ama şöyle güzel bi âdet var: Damat gelini getirir; sonra mahallenin gençleri gelir, biz ona toprak bastı parası deriz, “Eniştee, dur bakalım!” der gençler, var burda, der öyle; 100’den başlar 1000’e kadar çıkabilir, damadın durumuna göre. (GK-16, Pınarhisar Merkez)

Alan araştırması sırasında elde edilen verilere göre, Pomak gelinleri yüzlerinin beyaz renge boyanması sebebiyle diğer yörelerde olmayan bir âdete sahiptirler. Ancak günümüzde tüm gelinler kuaföre gitmekte ve eski gelin süslemeleri uygulanmamaktadır. Görüşülen kişiler; önceden, gelinin yüzünün tamamen beyaza boyanarak yanaklarına, alınına ve çenesine pullarla süsleme yapıldığını; duvağının üstüne teller takıldığını ve Pomak gelininin bu özelliğiyle Boşnakların, Gacalların ya da Arnavutların gelinlerinden farklı olduğunu söylemişlerdir.

Bocuk Geceleri

Bocuk geceleri; alandan elde edilen bilgilere göre, 8 Kasım'da kışın başlamasından sonra geçen 60. güne denk gelmektedir ve üç gün sürmektedir. Bazı köylerde, kışın 72. gününde başladığı da belirtilmiştir. Bocuk gecesini, kışın en soğuk gecesine denk gelmektedir. Ancak Bocuk geceleri sorulduğunda, "muhafazakâr" olarak bilinen Pomak yerleşim yerlerinden bu konu hakkında bilgisi olan çıkmamıştır. Büyükmandıra ve civarındaki bölgelerde ise Bocuk gecelerinin kötülükleri kovmak için önemli günler olduğu söylenmiştir. Buradaki kötülükler, "cadı" şeklinde doğaüstü bir kavramla sembolleştirilmiştir. Bocuk gecelerinde mutlaka uygulanan bir gelenek "evde kabak pişirilmesidir." Böreği, yemeği ya da tatlısı yapılan kabağın kabukları peçka (soba) üzerinde tütülenmekte ve eve yayılan kokuyla kötülüklerin defedildiğine inanılmaktadır. Aynı şekilde, Bocuk gecesinde "kabak yemeyenlerin o yıl kötülüğe uğrayabileceği" düşünülür. Yine Bocuk gecelerinde evlerin kapılarına ısırgan otu asılarak evin kapısından kötü ruhların girmesine engel olduğu düşünülmektedir. Eskiden Bocuk gecelerinde köyün genç kız ve erkeklerinin dışarıda oyunlar oynadıkları, sözde cadıları kovdukları aktarılmıştır. Ayrıca; Bocuk gecesinde sular donarsa toprakların bereketli olacağına, herkesin sağlık sıhhat içinde bir yıl geçireceğine inanılır. Sular donmazsa hayvanların ve insanların hastalanacağı; tavukların yumurta, ineklerin süt vermeyeceği düşünülür.

Günümüzde Bocuk geceleri denilen dönemde evlerde kabak pişirilmesi devam etse de köy halkının birlikte eğlenmesi gibi durumlar ortadan kalkmıştır. Kabağın bu kadar önemli olmasının nedeni de Bocuk gecelerinde kabak yemeyenin başına o yıl kötü bir şey geleceğine inanılmasıdır.

Hıdırellez

Hıdırellez, 6 Mayıs günü baharın gelişinin kutlanmasını ifade etmektedir. Türkiye'nin neredeyse her bölgesinde coşkuyla karşılanan Hıdırellez, Pomaklar tarafından da önemsenmekte ve çeşitli ritüellerle yaşanmaktadır. Hıdırellez günü tüm kapılara çiçek ve ısırgan otu asılır. Çiçek, güzellikleri temsil ederken ısırgan otu, kötü şeylerin eve girmesine engel olmaktadır. Hıdırellez günü dilek tutup kırmızı bir ipi bileğine bağlamak gibi bir gelenek de vardır. Bu ip kopup gittiğinde dileğin de gerçekleşeceğine inanılır.

Hıdırellez gecesini köyün gençleri gezmeye çıkar. Erkekler, silah atarak kutlama yaparlar. O gün; kadınlar evde iş yapmazlar, erkekler de tarlaya gitmezler ve hayvan otlatmaya çıkmazlar.

Eskiden Idrellez'de o gün ayvan salınmaz. Erkes azırlar bir gün önceden... Aynı bayram havası, aynı.." (GK-15, Sarpdere)

Hıdırellez günü köyde kuzu çevirmeler yapmak, evlerde hoşmerim tatlısının pişmesi önemli geleneklerdendir. Günümüzde de Hıdırellez günü herkesin pikniğe gittiği, gençlerin köylerde toplanıp eğlendiği ifade edilmiştir.

Höşmerim; ama bizler “bialmaj” deriz. Tabi o endüstriyel hoşmerime benzemez. Rengi daha açıktır; hiçbir katkı maddesi, boya olmadığı için... Onu oklavaçla çevirebilen bayanlar bu işi üzerine toz şeker serperek yaparlar. Bu her 6 Mayıs’ta olur, Hıdırellez’de, mutlaka yapılır yani. Gül dibine, dediğiniz gibi, dilek bağlanır. İplerle güller bağlanır. Dileklerimizi gömeriz toprağa. Gül dibine dileklerimizi bir parayla bağlarız. Ondan sonra ateş yakılır her 6 Mayıs’ta o inanca göre. Sabaha karşı da, sabahın ilk ışıklarıyla birlikte de bulunduğu yerden alınır; kağıt olan kısmı suya, akan bir yere; para olan kısmı da cüzdanımızda... (GK- 18, Babaeski Merkez)

Hıdırellez günü akşam olunca köy meydanında bir ateş yakılır ve herkes bu ateşin üzerinden atlar. Bu şekilde kötülüklerin yok olup gittiği düşünülür. Hıdırellez, baharın başlamasını müjdelediği için tarım ve hayvancılıkla geçinen toplumlar için önemli bir dönüm noktasıdır. İnsanlar, yeni hayvanlarını ya da topraklarını uğurlu olması için bu ayda almaktadırlar.

Ayvancılık açısından hesap aylarıdır. Mesela bizde hesaplar İdirellez’den İdirellez’e; alışverişler ya İdirellez’den İdirellez’e olur mayısın altısından yahut da kasımdan kasıma olurdu eskiden. “Ben senden bu malı alcım; ama kasımda ödeyecem.” “Ben senden bunu alcım; ama İdirellez’de vericem.” Ala, ala var. “İdirellez’de verirsen alırım.” der mesela. Veyahut da kasımda öderler. Bu böyledir. (GK- 28, Kırklareli Merkez)

Bahçede ne kadar bitki varsa, Hıdırellez günü ne kadar bitki çiçek varsa hepsinden yaprak toplanıyor, çiçek toplanıyor; bir kovanın içine bunlar atılıyor, karıştırılıyor suda. İnsan vücudu çiçek kadar güzel olsun, çiçek kadar parlansın; onun gibi olsun diye. İlk gün hafifçe yüzüne sürersin, bi şey yapmaz; çünkü yüzüne sürersin, saçına sürersin; böyle ellerini ıslatıp da vücut kötülüklerden arınsın, çiçek gibi olsun diye. (GK-10, Büyükmandıra)

Yağmur Duaları

Yağmur duaları, Pomak köylerinde oldukça önemsenen bir gelenektir. Bu dualar mayıs ayı içinde tertiplenmektedir. Günümüzde yağmur duaları özgün anlamından sıyrılarak Pomak köylerinin bir araya geldiği, bir ay boyunca Pomakların birbirleriyle görüşüp tanışma ve yakınlaşma fırsatı bulduğu kurumsal bir hâl almıştır. Yağmur dualarının organizasyonu şu şekilde yapılmaktadır: Her köy muhtarı yağmur duası yapmak istediği günü Kırklareli Müftülüğüne giderek yazdırmaktadır. Burada köy muhtarlarıyla ortaklaşa karar alınır ve her köyün hangi gün yağmur duası tertipleyeceği belirlenir. Yağmur duası yapılacak bütün köylerin cami hoparlörlerinden her köy için ayrı ayrı belirlenen yer ve saat bilgisi köylüye duyurulur. Daha sonra her köyde, bir kamyon tutulur ve bu kamyon köyde dolaştırılır. Her hane yağmur duasına destek olmak için bağışta bulunur. Bu bağışlar; koyun, inek, buğday, un, para şeklinde olabilir. Yağmur duasının yapılacağı yerde erkenden kurbanlar kesilir ve bu kurbanların etleriyle yemekler yapılmaya başlanır. Yağmur duasına yakındaki köylerin imamları, Kırklareli müftüsü, ilçe belediye başkanlarının yanı sıra isteyen herkes

katılabilmektedir. İmamlar hep birlikte yağmur duası ederler ve ardından yemek ikramı başlar. Bazı köylerde eskiden dua yapılan yerin şimdi uygun olmaması sebebiyle köy bütçesiyle salon tutulup toplanıldığı ifade edilmiştir.

Yemek Kültürü

Pomak yemekleri, geçmişten günümüze *Pomak kültürünün korunduğı en belirgin alan* olarak nitelenebilir. Mısır, Pomak yemek kültüründeki en temel maddedir. Dolayısıyla, Pomak yemeğı denince ilk akla gelen yemek olan “kaçamak”ın ana maddesin mısır olması şaşırtıcı değildir. Kaçamak, sadece mısır unu ve suyla yapılan helva kıvamında bir yemektir. Pomaklar, kaçamağı belli bir öğün olmaksızın sık sık tüketmektedirler. Kaçamak, hem maliyetinin düşük olması hem uzun süre tok tutması hem de çok pratik bir şekilde hazırlanması nedeniyle göçten sonra fakirlik ve yokluk yaşayan Pomaklar için önemli bir yere sahip olmuştur. Ayrıca, kaçamağın beraber tüketildiğı kavurma, tereyağı, pekmez, kuzu yağı, şeker, ekşimik (peynir çeşidi) gibi malzemeler; kaçamağın zengin-fakir herkesin bütçesine ve damak zevkine göre tüketebileceğı, ulaşılabilir bir yemek olmasını sağlamıştır. “Kaşe” denilen yemek de kaçamağın çorba hâlidir. Özellikle köylerde yaşlıların sabahları bu çorbayı içtikleri anlatılmıştır. Pomaklar; pek çok yemeğini evlerin içinde, fırın kısmı da bulunan kuzinelerde pişirmişlerdir. Ancak günümüzde doğalgazla ısınma birlikte kuzineler ya da sobalar (peçka) ortadan kalkmak üzeredir.

Evi uygunsu o kuzineyi yapar yani; ama şimdi artık her taraf kanepeydi, koltuktan falan... Onu da oraya sokacak hâlin yok. Bir dönüm ev yaptıysan kendine, orada yaparsın. (GK- 4, Pehlivanköy Merkez)

Düğünlerde, bayramlarda, mevlitlerde ya da herhangi bir özel günde ziyaret edilen eve bir tepsi tatlı ya da börek götürmek, en önemli Pomak geleneklerindendir. Pomaklar; revani, tulumba, baklava (bırakana), hoşmerim gibi tatlılar konusunda usta sayılabilecek kadar gelişmişlerdir. Trakya bölgesinde çokça yetiştirilen pırasa, Pomak böreklerinin de ana malzemesidir.

Bialmaj meşhurdur mesela. “Bialmaj” dediğimiz öşmerim yani... Peynir tatlısı. Bizde Hidrellez’de şart o. (GK- 22, Kuştepe)

Pnuda, pnuda... Pomakça “pnuda” tatlı. Doksan tepsi, yüz tepsi, seksen tepsi tatlı gider düğün sahibine. Yuvarlak. Brakana tatlısı var bir de. O da işte unlan, yumurtaylan... Yuvarlak oluyo o böyle. (GK-12, Kocayazı)

Pırasa, tabi... Pırasa böreğı... “Luçnik” deriz biz ona. Luçnik. Soğan... Zaten kökü soğan ya pırasanın, pırasa olmazsa eğer soğanla ille yapılır o börek mayalı hamurdan. Bir katında vardır yoğun pırasa, ona da “luçnik” derler. (GK- 8, Kuzulu)

Pomak ekmeğı, Kırklareli’nde meşhur olmuş bir ekmek çeşididir. Bayram arifelerinde köylerde çokça pişirilen bu ekmeğın bir başka çeşidi olan nohut ekmeğı de

yine özel günlerin vazgeçilmeyen bir lezzeti olarak anlatılmıştır. Trakya bölgesi denince akla gelen bir başka yiyecek olan kabak, Pomak mutfağında önemli bir yere sahiptir. Pomaklar; kabak tatlısını, kabak çorbasını, kabak böreğini (tikvenik) sıkça tüketmektedirler. Küçükbaş hayvancılık yapımları sebebiyle kuzu etinin de Pomak mutfağında yeri ayrıdır.

Pomakların; tüm özel günlerinde yemek veren, yemek davetlerine gidenlerin de yine yanlarında börek ya da tatlı götürdüğü, ikram etmeyi seven bir toplum olduğu görülmüştür. Tüm yemek davetlerinde et yemeği, kuru fasulye, pilav ve tatlı eksiksiz bir şekilde yer alır. “Pomak köyüne giden aç kalmaz.” şeklindeki deyişin, bu bağlamda doğruluk payının yüksek olduğu söylenebilir.

Dil

Alan araştırmasından elde edilen veriler, Pomakçanın yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu göstermiştir. Görüşülen kişilerden 30-50 yaş arasında olanlar; çocuklarının hiçbirisinin Pomakça bilmediğini, Pomakça konuşulduğu zaman biraz anladıklarını ancak kendilerinin konuşamadığını söylemişlerdir. Bunun nedeni sorulduğunda; Türkçe okuyup yazdıkları için, hem “çocuklarının eğitim hayatı etkilenmesin” diye hem de “Türkçe bilmenin yettiği, Pomakçayı bilmenin çok gerekmediği” düşüncesiyle Pomakça öğretmediklerini söylemişlerdir.

Şimdi buradaki insanlar okumaya çok önem verir, bizim insanlarımız; bu dil, kullanılan bir dil olmadığı için onların okumalarına engel olabilir anlamında, düşüncesiyle. İşlerine de yaramayacağını biliyor. (GK-13, İncesirt)

Kırklareli’ne yerleşen Pomakların bir kısmı; dedelerinin, göç ettiklerinde zaten Türkçe bilmeleri dolayısıyla burada hiç zorlanmadıklarını söylemişlerdir. Bu Pomakların göç etmeden önce de hem Türkçe hem Pomakça konuştukları belirtilmiştir. Günümüzde de Bulgaristan ve Yunanistan’da yaşayan Pomakların Pomakça yerine Türkçe konuşmayı tercih ettikleri bilinmektedir. Dolayısıyla, Türkçeyi bilen Pomaklar yeni yerlerinde dil yönünden bir zorluk yaşamamış ve kolayca Kırklareli’ne adapte olabilmişlerdir. Ancak hiç Türkçe bilmeyen Pomakların torunlarının aktardıklarına göre; sadece Pomakça konuşanlar, buradaki hayatlarına uyum sağlamakta sıkıntı çekmişlerdir. Göçün en acımasız sonuçlarından olan gittiği yerde kendini ifade edememe, kendini savunamama, derdini anlatamama; Türkçe bilmeyen Pomaklar için, karşı karşıya kalınan sıkıntılar olmuştur.

Görüşülen kişilerden bazıları, ilk göç eden akrabalarının okulda Pomakça konuşmalarının yasaklandığını aktarmışlardır. Cumhuriyetin ilanından sonra uygulanan dil birliği politikası nedeniyle; Pomakça konuşanların okullarda kurulan millî birlik kolları tarafından öğretilmeye şikâyet edildikleri, bazen para ödeyerek bazen de dövülerek cezalandırıldıkları yönünde hatıralar anlatılmıştır.

Garip nenem; iki arkadaşı, burada kavga yapıyor. O da bakmış nasıl dövüşüyorlar birbiriyle... Yazmışlar anayı şahit. Babam da Almanya'da tabi... Az biraz babam da çavuştu askerde, biraz da anlardı öyle şeylerden. Getiriyorlar hâkime, tamamen Pomakça... Hiçbir kelime Türkçesi yok. Okuryazarlık bile yok. Hâkim soruyor ona bir şeyler: "Nasıl gördün, ne yaptın?" O anlamıyor mesela, cevap veremiyor. Savcı, hâkim kızıyor. Başlıyor ona bağırma falan... "Sen nasıl Türk'sün, nasıl bilmem nesen? (GK-11, Üsküp)

Pomaklara; düşün, kına gecesi, Hıdırellez gibi özel günlerinde Pomakça şarkı, türkü ya da ağıt söyleyip söylemedikleri sorulduğunda, çok azı dışında geneli; Türkçe şarkıların, türkülerin söylendiğini belirtmişlerdir. Pomaklar, çocuklarının Pomakça bilmemesi sebebiyle bir üzüntü duymaktadırlar. Ancak bu üzüntü, dillerinin yok olacağı düşüncesinden ziyade; çocuklarının Pomakça bilmeleri durumunda Bulgarca ve Rusça gibi dilleri de rahatlıkla anlayıp konuşacakları, birçok dil bilmenin avantajından Pomakça konuşamadıkları için mahrum kaldıkları, böyle bir fırsatı kaçırdıkları gibi hayıflanmalar üzerinde temellenmektedir.

Benim annem mesela öğretmen. Pomakçayı da çok iyi bilir. Biz bir yurtdışı gezisinde Bulgaristan polisiyle konuşacak derecede, anlaşacak derecede Bulgarcası vardır yani. Ama şimdi yani inanmıyor. Şimdi yeni nesil köyde doğup dahi büyüse, evde konuşulmadığı için bilmeyen çok var. Diyorum ya, bu da kültür kırımı yani. (GK-18, Babaeski Merkez)

Pomakça konuşanlar arasında özellikle belirgin olan şive farklılığının iki önemli nedeni vardır. İlk neden, Yunanistan ile Bulgaristan'dan göç eden Pomakların farklı aksanda bir Pomakça konuşmalarıdır. İkinci neden ise göçten sonra yerleşilen bölgenin farklı olmasıdır. Örneğin, Büyükmandıra civarındaki Pomaklar ile Kurudere ve Üsküp gibi bölgelerdeki Pomaklar farklı konuşmaktadırlar.

Özellikle Drama'dan gelenler ve Rodoplardan gelenlerin, şive olarak aynı şiveyi kullanıyolar. Ama Serez bir de Makedonya'nın, Yunanistan'ın gelenlerin şivesi değişiktir. Onlar da örnek olarak şeyler mesela, anlaşıyoruz; ama birçok noktada şive farklılığı söz konusu. Mesela Kofçaz, Kocayazı; Mandıra, Kuştepe Pomaklarıyla onlarla şive farklılığı var. (GK-30, Üsküp)

Alan araştırmasında yapılan görüşmelere dayanarak, Pomakların Pomakça üzerinden dilsel bir aidiyet geliştirmedikleri düşünülmektedir. Kendilerinin Türk olduğunu ifade eden Pomaklar; çocuklarının Türkçe konuşmasını, Pomakça konuşmalarından daha fazla önemsemektedir.

Yani biz mesela... Pomaklar; devlete uyumlu, böyle aykırı insanlar değiller. Dolayısıyla illa "Pomakçayı öğrenelim, biz kendimiz Pomakça konuşalım; Türkçe konuşmayalım." olmamış. (GK-22, Kuştepe)

Alan araştırmasında görüşülen pek çok Pomak'ın kendisini "devletçi", "milliyetçi" ya da "Türk" olarak tanımlamasından yola çıkarak; Pomakların *Pomakça konuşmak ya da Pomakçayı çocuklarına öğretmek konusunda yaşadıkları isteksizliğin*, Türkçeden farklı bir dile sahip olmanın *onların Türk kimliklerine zarar vereceği düşüncesinden* kaynaklandığı düşünülmektedir.

Tartışma

Kültür; bir toplumun gelenekler yoluyla yaşatılan, sürekliliğini sağlayan, nesilden nesle miras bıraktığı yaşam tarzıdır. Bu açıdan, kültür; insan tarafından sürekli yenisinden keşfedilen bir gerçekliktir ve gerçeğin temsidir (Kartari, 2014, s. 29). Değişen koşullar altında kaybolup gitmemek ve uyum sağlayabilmek için kültürel yapı değişmeli ve zor şartlarla mücadele edebilmelidir (Haviland, Prins, Walrath ve McBride, 2008, s. 132). Pomak kültürü de göç tecrübesini yaşadktan sonra varlığını sürdürebilmek için bazı değişimler yaşamıştır. Erol Güngör (1993, s. 31), kültür değişmesi kavramını «...eski çözüm tarzlarının veya eski tatmin vasıtalarının yeni durumlara intibak edemediği; yani ihtiyaçları karşılayamadığı hâllerde yeni yolların benimsenmesi” şeklinde tanımlamaktadır. Pomak kültürü de Kırklareli’ne yerleştikten sonra hem kendisinde olmayan birtakım yeni unsurların adaptasyonunu hem de mevcut Anadolu kültüründe işlevselliği olmayan unsurların zaman içinde terk edilmesi yoluyla bir kültür değişmesi sürecini tecrübe etmiştir.

Weber, kültürel değişimin üç boyutundan bahsetmektedir. Bunların birincisi, rutinleşme; ikincisi, hayat kürelerinin değişme üzerindeki etkisi; üçüncüsü ise toplumun iç mantığının değişmesidir (Schroeder, 1996, s. 24–26). Kırklareli’ne göç eden Pomaklar; Boşnaklar, Selanik göçmenleri, Muhacirler, Dağlılar, Romanlar ve Gacallar gibi topluluklarla bir arada ve sürekli bir kültürel etkileşim hâlinde yaşamışlardır. Bu kültürel etkileşimin doğal bir sonucu olarak pek çok Pomak geleneği zamanla aynı köyü ya da mahalleyi paylaştıkları toplulukların gelenekleriyle benzerlik göstermeye başlamıştır. Pomakların toplumsal yapılarında, bazı yeni davranış ve eylem biçimlerinin rutinleşmesi ve bu yeni biçimlerin/sentezlerin hayatlarını daha kolay hâle getirmesi nedeniyle birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Kültürel karşılaşmalar, Pomak ritüellerinde özgün unsurların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kabul edilen davranış şekilleri, değerler ve normlar; Pomak kültürü içinde bir senteze tabi tutulmuş ve yeni biçimler eskilere adapte edilerek toplumsal yapı devam ettirilmiştir (Turhan, s. 1959, s. 108–109).

Pomak toplumunun karakteristik yapısı; günümüzde, Trakya bölgesindeki yapıyla aynı özellikleri göstermeye başlamıştır. Pomakların içe kapalı yaşama eğilimleri zamanla değişmiştir. Eğitim öğretimin yaygınlaşması, kitle iletişim araçlarının gelişmesi ve yeni iş imkânları sebebiyle dışarıyla etkileşimi artan gençler, Pomak homojen yapısının zamanla değişime uğramasında önemli bir rol oynamışlardır.

Marx; katı olan her şeyin buharlaştığını söylerken artık küreselleşen dünyada değişime direnebilecek hiçbir insanın, değer in ya da nesnenin kalmadığına işaret etmektedir. “Çünkü sürekli değişen çevre koşulları altında değişemeyen, değişmelelere ayak uyduramayan elenir” (Güvenç, 1996, s. 25). Pomak toplumsal yapısı da bu küreselleşmeden etkilenmiştir. Özellikle; Türkiye’nin tüm bölgelerinde etkili olan kentleşme süreci, Pomakların kültürel yapıları için de anlamlı birtakım sonuçların

ortaya çıkmasına neden olmuştur. Köylerden Kırklareli merkeze ya da yakındaki Edirne, Çanakkale, İstanbul gibi illere kayan genç nüfus, köylerin boşalmasına neden olmuştur. Ancak burada kültürün boyun eğmez tavrından da bahsetmek gerekir. Onun değişmeye oldukça müsait bir yapısının olduğunu söylemek, kültürün kendi var oluşuna sahip çıkmayacağı ve özünü korumak için mücadele etmeyeceği anlamına gelmez. Nitekim; bazı Pomak gelenekleri, değişmez karakterini muhafaza etmiş ve yaptırım güçlerinden bir şey kaybetmeyerek güncel kalabilmişlerdir.

Gelenekten söz edildiğinde, temsilcileri ve koruyucuları bulunan bir şeyden söz edilmektedir. Gelenek; geçmişte oluşturulan, icra edilen ve intikal ettirilen *traditium*'dur. O; maddi nesneleri, her türlü şeye olan inancı, kişi ve olayları, pratikleri ve kurumları içerir (Shils, 2003, s. 110–111). Köy ortamının sahip olduğu geleneksel özellikler; Pomak sosyokültürel yapısının, en belirgin ve canlı formuyla köylerde muhafaza edilmesine olanak sağlamıştır. Pomakçanın günlük hayatta konuşulduğu ve az da olsa genç nesle aktarıldığı yer olarak da köyler, merkez bölgelere göre daha avantajlı konumdadır. Geleneğin aktarıcıları olan yaşlı nüfus da çoğunlukla köylerde ikamet etmektedir. Ancak kırsal bölgelerde kalkınmanın oldukça zayıflamış olması; köy yaşamının bir insanın eğitim, sağlık, ulaşım gibi temel gereksinimlerinin tümünü karşılama noktasında yetersiz oluşu; Pomak kültüründe kopmalara neden olmaktadır. Bu bağlamda, merkez bölgelere doğru yaşanan hızlı göçün azaltılması için köy yaşamı bir dezavantajlar toplamı olmaktan çıkarılmalıdır. Köylerde eğitimin ancak orta öğretim seviyesine kadar yürütülebilmesi, lise öğrenimi görmek isteyen gençlerin merkez bölgelere yerleşmesini zorunlu kılmaktadır. Köylerin yakınında kurulan ve istihdam kapasitesi çok geniş olan birkaç büyük şeker fabrikasının ve mandıranın kapanmasıyla da çalışan genç nüfus, tamamıyla göç etmiştir. Köylünün temel geçim kaynakları olan tarım ve hayvancılık; gençler tarafından, zahmetli bulunması ve zorluğu oranında bir gelir getirmemesi nedenleriyle tercih edilmemekte ve bu da kente göçü tetikleyen en önemli faktör olmaktadır.

Son olarak; Bulgar, Yunan, Antik Slav ya da Makedonya kökenli oldukları ile ilgili tartışmaların sürekli olarak odağında kalan Pomakların, kendi aidiyetleri hakkında ne hissettikleri sorusunun; kimlikleri ile ilgili ortaya atılan hipotezlerden daha önemli olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, gerek diğer alan çalışmalarından elde edilen sonuçlar gerekse bu çalışma neticesinde görülen, Pomak kültürünün Türk kültürüyle olan benzeşmesi ve bütünleşmesi; Pomakların, Türk olduklarını ifade etmelerinin sosyolojik bir gerçekliğe tekabül ettiğini göstermektedir. Kültür değişmelerinde, değişimin öncelikle maddi kültürde belirdiğini ve maddi kültürün, kültür değişmesinde liderlik ettiğini; manevi kültürün ise düzenli olarak maddi kültürün gerisinde kaldığını ifade eden Marxist görüşün tersine; Kroeber ve Sorokin, bir kültürde değişimin önce manevi kültürde yaşandığını iddia ederler. Yani önce zihniyette değişim yaşanır ve daha sonra somut olarak toplumsal hayatta da bu değişimlerin izdüşümleri

görülmeye başlanır (Sorokin, 1972, s. 260). Dolayısıyla, Pomakların; alan çalışması esnasında kendilerini “milliyetçi”, “devletçi”, “Türk’ün aslı”, “Osmanlı’nın yardımcıları” olarak tanımlamaları ile kültürel ve sosyolojik yapılarının da bu söylemleri destekleyecek şekilde örülmüş olması; birbirlerini sürekli olarak yeniden var eden olgulardır. Benedict’e (2011, s. 16–22) göre; her kültür olasılıklar açısından seçimini yapar ve bu seçim, o kültüre özel örüntüsünü verir. Pomakların Türk ve Anadolu kültürüyle yaşadığı bütünleşmenin açıklaması olarak da bu seçimin varlığı bir cevap olarak düşünülebilir.

Bildirimler

- Bu çalışma yazarın “Pomaklar üzerine sosyolojik bir araştırma: Kırklareli örneği” isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.
- Bu makalede çıkar çatışması olmadığı bildirilmiştir.
- Yazar, bu çalışma için finansal destek almamıştır.

A Sociological Research on Pomaks: The Case of Kırklareli*

Melek Kırtıl¹

Abstract: This study has been carried out in order to understand and explain the cultural patterns of Pomaks living in the city of Kırklareli. Also examines Pomaks' process of immigration to Turkey with the Russo-Turkish War of 1877-1878 and provides general information on Pomaks and Kırklareli. The functionality of their social establishments, which are component parts of Pomaks' sociocultural structure, such as family, solidarity networks, work patterns, religion, various beliefs and practices, social ceremonies and rituals, food culture, and language, have been examined, analyzing the mutual interactions of these establishments and the variations that they have experienced from past to present. This research, which has been performed to understand Pomaks' general characteristics and to determine the tools and methods through which cultural transmission is performed, is a situation determination study. This research examining Pomaks' culture has been conducted using the qualitative research method and in-depth interview technique. In-depth interviews with 30 people have been conducted during the fieldwork at the Pomak villages and town centers that are subsidiary to Kırklareli. I attempt to explain Pomaks' sociocultural structures by evaluating the data obtained from the field research.

Keywords: cultural structure • Kırklareli • Pomaks • sociocultural structure

* This is an extended abstract of the paper entitled "Pomaklar üzerine sosyolojik bir araştırma: Kırklareli örneği" published in *Toplumsal Değişim*.

1 **Correspondence:** Melek Kırtıl, Department of Sociology, Kırklareli University, Kayalı, Kırklareli 39000 Turkey. Email: melekirtıl00@gmail.com

To cite this article: Kırtıl, M. (2019). Pomaklar üzerine sosyolojik bir araştırma: Kırklareli örneği [A sociological research on Pomaks: The case of Kırklareli]. *Toplumsal Değişim*, 1, 187–226.

Pomaks are referred to as Islamized Bulgarians for Bulgaria, as Muslim Greeks who speak Slavic for Greece, and as Turks who had been attempted to be made Slavs for Turkey (Boboc-Cojocaru, 2013, p. 334). For example, a Pomak living in Bulgaria had to change names six times with Bulgarian names in the process that occurred from the Balkan Wars until the fall of communism because of Bulgaria's policies of nationalism. When looking at the policies that coerced all Pomaks to belong to their nationality, the word *Pomak* is seen to express the state of having stayed together much more than belonging to a nation. Pomaks' being placed in a grey area on the point of nationality leads them to come to an area where all states want to establish dominance (Neuburger, 2000, p. 183). Other countries with Pomak populations apart from Turkey have developed political discourses that have constantly aimed to include Pomaks in their nationality. One must say that very few independent studies have been performed on Pomaks in this context. Sociological research that will be performed on Pomaks can be said to be more significant in contrast to studies that emphasize their ethnic identity in general.

As in many societies, Pomaks' socio-cultural structure and their level of relationships and interactions among agencies show great diversity. Selecting the quantitative research method is considered necessary in order to obtain healthy data and to be able to discuss this complex structure from a deep and meaningful perspective. One of the most important conditions of understanding a society is to understand its social references, the basic dynamics of social life (Bayyigit, 2003, p. 24). In this context, the field researcher remains faced with the question of what needs to be done in order to understand cultural conditions from the moment it is assimilated by the people whose culture the field researcher is trying to understand, follow, and present to the world (Malinowski, 2016, p. 72). Field research, being the most important method of cultural studies, is performed in a naturalist framework. Although sociology has prioritized the quantitative method over the qualitative method since Durkheim's suicide study, field studies have for a long time had an important place in the human sciences (Edles, 2006, pp. 190–195). Güvenç (2015, p. 64) stated that field research has value not from the table top, written resources, or books but in the degree of difficulty because this means the researcher collects information personally from the field and conducts investigations in an area that is foreign.

The sociocultural structures of Pomaks living in the districts and villages of Kırklareli form the topic of this study. Kırklareli is a city where immigrants who've come from the Balkans live extensively. This study will perform a sociological analysis on Pomaks' elements such as their family and kinship relations, architecture, marriage processes, languages, work styles, social ceremonies, food culture, and solidarity networks. The aim of this study is to be able to contribute to the literature on Pomaks by revealing the sociocultural structure of Pomaks living in Kırklareli and

analyzing the components that form this structure. Pomaks live in various provinces in Turkey, such as Eskişehir, Samsun, Bursa, Çanakkale, and Balıkesir. This research only covers Pomaks living in Kırklareli. Providing a contribution to understanding the social structures of the Pomaks settled here forms the aim of this study.

Method

The qualitative method is preferred in this study because the purpose is to define and interpret the culture of a specific group. Qualitative thinking is built upon five main points: basing the research firmly on the *relevance-to-subject* principle, *describing* the research subject, the importance given to *interpretation*, investigating the subject *in its own natural environment*, and lastly understanding the *generalization process* before extracting the results (Mayring, 2011, p. 25). These postulates constitute the framework of qualitative thinking.

The maximum-diversity and snowball (chain) sampling methods, from the purposeful sampling methods used in qualitative research, have been used together while selecting the sample in the study. While designing the interviews, care was taken to have the interviewees be people who could offer information from both rural and urban sides. Additionally, in order to be able to identify Pomak settlements, determining the places where Pomaks lived homogeneously has been attempted by asking each participant in which district center and in which villages in Kırklareli do Pomaks extensively live. According to the information obtained from the participants, Pomaks live extensively in approximately 25-30 villages. In addition, although not extensive, a portion of the Pomak population is also found in district centers and other villages. Interviews have been performed in 14 Pomak villages, in addition to district centers and the provincial center being included in the study group.

Data Analysis

The data analysis section of this study, titled *A Sociological Research on Pomaks: The Case of Kırklareli*, is based on the descriptive approach. Firstly, the audio recordings that occurred in the in-depth interviews have been decoded. The data has been organized according to the themes the research questions were composed of; direct quotations have been frequently included in order to strikingly reflect what the interviewees had said.

Limitations of the Research

The difficulties of the research have been that some of the quite timid behavior of some of the female participants who had been interviewed during the field research and who lived in villages; older female participants refrained from giving information

because they thought the researcher was a TV personality or they went off-topic by constantly complaining about the agricultural policies of the men engaged in farming while presuming the researcher to be a government official.

Findings

Family Structure

The concept of family is very important for Pomaks. Even seventh-generation relatives are as close as core family members for Pomaks. Pomaks who have come to Kırklareli through migration visit their relatives that stayed in Bulgaria or Greece as much as possible. Pomaks have stated being more connected to each other due to being a community that has experienced the *trauma of migration*. These days, the number of children in Pomak families does not exceed two. At the time when the Pomak population had been gathered more in villages, children were evaluated as a *labor force* because of the livelihood provided through agriculture and animal husbandry; today, the tendency is to have a small number of children similar to the Thrace region due to mechanization of agriculture, increase in education levels, and challenging economic conditions.

The Pomaks stated never discriminating between sons and daughters; in fact, they stated daughters to be held in higher regard. In the same way, the importance given to education oriented toward youths becoming civil servants and state work being considered better than “the best trades or mercantilism” is an attitude expressed not only in the Pomaks but one seen in Thrace too.

Forms of Work/Occupations

Pomaks are seen to formerly have had the sole livelihood of agriculture and livestock. Some Pomaks, albeit few in number, were also been noted to be lumberjacks and carpenters. The role of breeding cattle was enormous in determining the places Pomaks would live after migrating. Many families abandoned the place they had been settled in post-migration *on the grounds that they could not raise livestock*; they settled in villages near fields where sheep could flock and graze. These days, no professional branch is found where Pomak youths are being particularly directed. Pomaks generally want their children to have “a job under state guarantee.”

Pomaks stated having the opportunity to make wine grapes in some villages, even being encouraged by the state; however, people stated not wanting to produce wine because it is “objectionable to the religion.”

Solidarity Networks

Pomaks are considered to be a community that *does whatever it can* on the matter of helping each other. This matter was particularly emphasized by the interviewees in many interviews. By taking an institutional state, these assistances in village life have emerged as *mejis* (collaborations) that have a pivotal place in Pomaks' lives. Meji is the name given to finishing the everyday work of the home by gathering the neighbors at times when the agriculture of the villagers who provide the husbandry and agricultural livelihood has yet to be modernized and both working the land and doing husbandry are *completely based on manpower*. For example, because jobs like peeling corn, weeding sunflowers, making tarhana, rolling dough, plowing fields, building homes, and building roads require a lot of time and labor, and also because the villagers cannot come up with the money to hold on to workers for getting these jobs done, these tasks are done in turns. Peoples' jobs that have been designated in line are done; thus everyone's work is seen within unity and togetherness. Mejis previously have had more than another social function aside from the cooperation from doing jobs together. The people who gather after finishing the meji eat, chat, and even play games accompanied by reed instruments and drums; this has transformed the meji period into a *slice of time that is looked forward to in village life*. Pomaks, recounting their memoirs of mejis, said the topic of whose meji would be done that day would be talked about with enthusiasm at the village coffeehouse, and the young girls and boys of the village have the opportunity to talk to one another at the meji.

Pomaks in recent years have been seen establishing Pomak Associations in provinces such as Eskişehir, Çanakkale, Bursa, and Istanbul. Through the efforts of these associations, Pomak language courses have been opened and youths are encouraged to learn the Pomak language. In addition, Pomaks have exchanged opinions and information with each other through the mediation of these associations and their social media accounts on various subjects such as food, migration stories, weddings, festivities, Pomak settlement sites, and the Pomak language.

Religion

In the interviews done with the Pomaks, one can say the relationship Pomaks have with religion must be handled in two distinct ways. The reflections on religion and life practices that include religion for Pomaks living in the part of Pomak villages connected to Babaeski, which is located around Büyük Mandıra Beldesi in the region known as Pomak Mandıra and the religious perceptions and lifestyles of Pomak villages in the regions north of Kırklareli such as Skopje, Armağan village, and Kurudere are very different from one another.

The data obtained here from Pomak settlements in regions near the Meriç River show Pomaks do not give importance to religious commands and prohibitions such as the five

daily prayers, going to Jumah prayer, and not consuming alcohol. Pomak settlements in the North show a completely opposite attitude toward this. The first thing Pomaks say about themselves here is that they are “conservative.” This situation is also striking in the visits made to the villages. For example, despite Büyüyük Mandıra Beldesi being a small settlement, it is home to many alcoholic venues. Alcohol is also found in grocery stores and coffee shops. No place is encountered where alcohol is not served. The number of people who go to the mosque at prayer times is said to be very little. In the Pomak settlements in the North, alcoholic venues are very rarely encountered; these places are generally just outside of the village and operate in a secluded place. Here the concentration that forms is carried over in mosques even at prayer times.

Some people interviewed around Babaeski stated that they had immigrated and come here together with Kavasoglu Ibrahim Paşa, that “they are educated people because they are involved in the bureaucracy,” and that “there would be no religion in places where there was education.” For example, the long full coat and white headscarf, which are said to be the traditional dress of Pomak women, are not used. In other villages, Pomak women still wear the black full coat while going outside. When asked the reason for this, they said the long full coat is “a symbol of mourning for relatives that had been lost on the road or in battle” for those who had come in the first migrations; later on women when it had *acquired a religious state*, women removed this and said their veil and “the veil in the religion of Islam are very different things.”

The Pomaks in other regions stated “being very connected to their religion.” They said they give a lot of importance to the five daily prayers and “Those who don’t go to Jumah prayer cannot be a Pomak.” A social control mechanism can be said to have been developed where in *those who don’t go to Jumah prayer are determined, reproached, and warned*.

The interviewees said field work was not done on Fridays in the villages of old; people stayed at home for fear that going to remote fields would cause one to miss Jumah because Friday is the day of Jumah prayer.

Various Beliefs and Practices

As with every society, Pomaks also have a number of different beliefs and practices. Although the interviewees said these beliefs had lost their validity these days, the traces of some practices that had been applied quite strongly at one time can still be seen today. For example, new born babies and the mothers going outside for 40 days after the birth not being good was stated in the interviews. Another tradition that is still practiced similar to this is to not bring two new born babies side by side until their fortieth day, through the idea of “mixing in the 40-day olds.” In the same way, mother’s milk being instilled in the new born baby’s eyes and ears still continues through the

belief that it protects from illness. Another belief is that a woman who has just given birth doesn't take a bath after the al-Zuhr azan until the fortieth day occurs. Also, when the baby is 40 days old, going outside on that day is considered necessary; if they stay at home, something is believed will happen to the baby or mother.

Another practice from old days believed to work in Pomak villages is tying the mouth of the shears. Tying the shears was described as a prayer said by a teacher for keeping an animal from being torn apart by wolves when it has gone missing in the process of bringing back the sheep or cattle from grazing. This tradition is called "tying the wolf's mouth." Similarly, tying the shears on the coldest night of winter, also called Orthodox Christmas Eve, is believed will protect the animals throughout the year.

One of the oldest beliefs too is the belief about seeing the person you will marry on Hidrellez (May 6th), where the night before you pray Salah and go to bed without speaking to anyone. Another way to practice this tradition is to take a bite of bread without swallowing it and going to sleep; that night is thought the one you will marry will come to your dream. Again, washing white laundry and leaving rope laid out the week before Hidrellez is believed to bring bad luck to the home. This week is called the Empty Week. Pomaks expressed not believing in such things these days.

These beliefs and practices, which occur in different versions everywhere in Turkey, can be said to have common cultural elements from communities that deal with agriculture and animal husbandry. Consequently, these beliefs and practices are considered to not be specific to Pomaks but that traces of the same beliefs and practices can be encountered everywhere in Anatolia.

Weddings

Formerly, introductions in Pomaks, where arranged marriages are not very common, were said to occur around fountains, on Hidrellez, at weddings, and at mejis. According to what was described in the interviews, adults give youths a right to be flexible and in this respect tolerate youths, being aware of the aspect these mentioned social events have in preparing the groundwork for marriage. For example, mejis are an eagerly anticipated event for the men of the village. At mejis, men have many ways to confide in the women they love. For example some of these ways are to throw a walnut onto the dough tray of the girl he wants to marry at a couscous meji, helping the girl he loves at the sunflower and corn meji, and singing folk songs at mejis by implying they love each other.

Another original practice related to Pomaks is the ritual of requesting the girl; after at least three repetitions the girl is given. The family of the candidate for husband first goes to the girl's home on Friday or Monday evening. If the introduction is positive,

the second request happens on the following Monday or Friday. The third request again happens the next Friday or Monday. In other words, the groom and bride are contracted within a total of seven days after the third request is performed, with the condition being it is on a Friday or Monday. The groom is called to the home during the putting on of the ring.

The fact that Pomak youths no longer *wish to live with the family* has practically led to the disappearance of Pomak life traditions in the extended family.

Prayers for Rain

Prayers for rain are a rather important tradition in Pomak villages. These prayers are arranged in the month of May. These days, the prayers for rain have taken an institutional state where the Pomak villages come together, wriggling free of its original meaning and Pomaks have the opportunity for a month to see each other and become acquainted and close. Organizing the prayers for rain is done as follows: Each village leader dictates the day he wants to make the prayer for rain by going to the Kırklareli Mufti Office. Here the decision is made jointly with the village leaders, and which day each village's prayer for rain will be done is determined. Information on the time and location that was individually determined for each village is announced to the villagers from the speakers of the mosque for all villages where the prayer for rain will be done. Later, a truck is rented, and this truck goes about the village. Every household donates to support the prayer for rain. These donations can be in the form of sheep, cattle, wheat, flour, or money. The men perform sacrifices at the place where the prayer for rain will be held and start to cook the meat from these sacrifices. Anyone who wants can participate in the prayer for rain, in addition to the imams from nearby villages, the Kırklareli Mufti, and the district mayors. The imams make the prayer together, and then the meals start to be served. In some villages, because the place where the prayer had been done before is no longer appropriate, a hall is said to be rented for gathering using the village budget.

Food Culture

Pomak food can be considered as *the most prominent area where Pomak culture has been preserved* from the past to the present. Corn is the most basic ingredient in Pomak food culture. Therefore, corn being the main ingredient in the dish *kachamak*, which is the food that first comes to mind when trying Pomak dishes, is not surprising. Kachamak is a dish with the consistency of halva and is made from just cornmeal and water. Pomaks often consume kachamak without a specific meal. Because kachamak has both a low cost and fills for a long time, as well as its practical preparation, it has had an important place for Pomaks who lived in poverty and famine after migrating. Ingredients like roasted meat, butter, molasses, lamb fat, sugar, and sour milk cheese,

which can be consumed together with kachamak, make an accessible meal that can be consumed in accordance with anyone's taste and budget, rich or poor. *Kasha* is the soup form of kachamak, too. The elderly particularly in villages were described as drinking this soup in the morning. Pomaks cook many meals within the home in wood-burning stoves that also have a partial oven. However, with natural gas cooking nowadays, cook stoves and stove heaters (pechka) are about to disappear.

Language

The data obtained from the field research shows the Pomak language to be in danger of extinction. Of the interviewees, those between 30-50 years old said none of the children knew the Pomak language; though they could understand a little when it is spoken, the children themselves cannot speak it. When asked the reason for this, they said that because they read and write in Turkish they didn't teach the Pomak language with the idea that both "in case their children's educational lives would be affected," as well as "knowing Turkish is enough, knowing the Pomak language is unnecessary."

Some of the Pomaks who had settled in Kırklareli said they had not been hard pressed here when they migrated because their grandfathers had already known Turkish when they first arrived. These Pomaks were identified to have spoken both Turkish and the Pomak language prior to migrating. These days as well, Pomaks living in Bulgaria or Greece are known to prefer speaking Turkish instead of the Pomak language. Therefore, Pomaks who know Turkish don't experience any difficulty in their new place in terms of language and have been able to adapt easily to Kırklareli. According to what the grandchildren of Pomaks who speak no Turkish conveyed, those who only speak the Pomak language have had trouble adapting their lives to here. Difficulties like being unable to express oneself in the places they go (one of the most brutal consequences of immigration), the inability to defend oneself, and being unable to explain one's troubles become inevitable for Pomaks who don't know Turkish.

Some of the interviewees conveyed that their relatives who had first immigrated had been prohibited from speaking the Pomak language at school. Memories were described in the direction of complaints to teachers by the national unification patrols established at schools about speaking the Pomak language and being punished by sometimes paying money and sometimes being beaten.

Based on many Pomaks in the field research defining themselves as "statist," "nationalist," or "Turk," the *reluctance Pomaks experienced on the topic of speaking their language or teaching it to their children* is considered to have sourced the idea that having a language other than Turkish would harm their Turkish identity.

Discussion

Culture is a lifestyle that ensures continuity, is kept alive through the traditions of a community, and is inherited from generation to generation. From this perspective, culture is a reality people constantly rediscover and is a representation of facts (Kartari, 2014, p. 29). In order to not get lost and be able to adapt under the changing conditions, the cultural structure must change and be able to struggle with difficult conditions (Haviland, Prins, Walrath, & McBride, 2008, p. 132). Pomak culture has also undergone certain changes in order to be able to continue its existence after living the immigration experience. Erol Güngör (1993, p. 31) defined the concept of cultural change as "... the old styles of solving or the old means to satisfaction being unable to adapt to new situations; namely, the adoption of new ways when needs cannot be met."

Weber (Schroeder, 1996, pp. 24–26) mentioned the three dimensions of cultural change: The first is routinizing, the second is the impact of change over life spheres, and the third is the change in the community's internal logic. Pomaks who have immigrated to Kırklareli experience a state of continuous cultural interaction together with communities such as Bosnians, Thessaloniki immigrants, those migrating for religion, those from Dağ, the Gypsies, and the Ghazals. As a natural result of this cultural interaction, many Pomak traditions have over time started to resemble the traditions of the communities where they share the same village or neighborhood. A number of changes happen due to the routinizing of certain new behaviors and forms of activity in the Pomaks' social structure, and these new forms/syntheses make their lives easier. Cultural encounters allow elements original to Pomak rituals to emerge. Patterns of accepted behavior, values, and norms are subjected to a synthesis within the Pomak culture, and the social structure is maintained by adapting the new formats to the old (Turhan, 1959, pp. 108–109).

The characteristic structure of Pomak culture has these days begun to show characteristics similar to those from Thrace. Pomaks internally-closed life tendencies have changed over time. Youths, whose interactions with the outside have increased due to the expansion of education and training, the development of mass media, and new job opportunities, have played an important role in the change that Pomaks' homogenous structure has undergone over time.

When mentioning traditions, one thing was stated where representatives and preservers are found. Tradition is the tradition formed in the past, executed, and transferred. It contains material objects, beliefs in all kinds of things, people and events, practices, and institutions (Shils, 2003, pp. 110–111). The traditional features the village environment possesses allow the opportunity for keeping the Pomak sociocultural structure with the most distinctive and vibrant form in villages. Villages, being the place where the Pomak language is spoken in daily life and is conveyed to the younger generation even if just a little, have a more advantageous position compared to the central regions. The elderly population, who are the transmitters of tradition, also mostly lives in villages.

However, weak development in rural areas and village life being insufficient on the point of meeting all basic needs such as a person's education, health, and transportation have caused ruptures in Pomak culture. In this context, village life should be removed from one sum of disadvantages in order to reduce the rapid migration to central regions. Education in villages can only be carried out up to middle school; youths who want a high school education have to locate in the central regions. By closing several of the large sugar mills and dairy farms with broad employment capacities that had been established near villages, the population of working youths has also completely migrated. Because agriculture and animal husbandry, villagers' basic source of income, are found troublesome by youths and don't generate an income matching their difficulty, these jobs are not preferred, and this is the most important factor triggering migration to the city.

When focusing on the discussions related to those with Bulgarian, Greek, Ancient Slavic, or Macedonian origins, the question of what the remaining Pomaks feel about their state of self-belonging is considered more important than hypotheses related to their identity. In this context, both the results obtained from other field studies and the similarity and integration of Pomak culture with Turkish culture that has been seen in the results of this study show that Pomaks stating to be Turks corresponds to a sociological reality. In cultural changes, Kroeber and Sorokin claimed change in a culture to first take place in the spiritual culture, contrary to the Marxist view that claims change to appear primarily in the material culture and the material culture to lead cultural changes while spiritual culture regularly lags behind the material culture. In other words, change first occurs in the mind, and then the projections of these changes in social life begin to be seen concretely (Sorokin, 1972, p. 260). Therefore, the cultural and sociological structures being intertwined in a way that also supports these discourses with Pomaks defining themselves during this field study as "nationalist," "statist," "the origin of the Turk," and "the Ottoman aides," are phenomena that constantly recreate one another. According to Benedict (2011, pp. 16–22), every culture makes its choice from a network of possibilities, and this choice gives that culture its special pattern. By explaining the integration Pomaks' have experienced with Turkish and Anatolian culture, the presence of this choice can be considered as the one answer.

Acknowledgements

- This article is based on a master's thesis written by the author and submitted in partial fulfillment of the requirements for the M.A. degree at Istanbul University, Istanbul, Turkey.
- The author declares no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.
- The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/References

- Alp, İ. (2008). *Pomak Türkleri (Kumanlar-Kıpçaklar)*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları.
- Başaran, F. N. ve Gürcüm, B. T. (2007). A reflection on Pomak culture in modern-day Turkey: Traditional female clothing and the bride's wedding outfit. *Folklore*, 118(2), 217–228.
- Benedict, R. (2011). *Kültür örüntüleri* (M. Topal, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boboc-Cojocar, A. (2013). The “other within” in the Balkans: The case of Pomaks. In *International Scientific Conference: Literature, Discourse and Multicultural Dialogue* (pp. 334–347). University of Petru Maior, ALPHA.
- Bozok, B. A. ve Yükselsin, İ. Y. (2016). Transformation and continuity in Pesna Practise: The case of Breznitsa's Pomak community. *International Journal of Human Sciences*, 13(1), 421–435.
- Brunnbauer, U. (1998). Histories and identities: Nation-state and minority discourses: The case of the Bulgarian Pomaks. In Bulgarian Center for Regional Cultural Studies (Ed.), *In and out of collective: Papers on former Soviet Blog rural communities* (Vol. 1, pp. 1–12). Sofia: Bulgarian Center for Regional Cultural Studies. Retrieved from http://www.gewi.uni-graz.at/csbasc/ulf/pomak_identities.htm
- Brunnbauer, U. (2001). The perception of Muslims in Bulgaria and Greece: Between the ‘self’ and the ‘other’. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 21(1), 40–61.
- Çavuşoğlu, H. (1993). *Balkanlarda Pomak Türkleri: Tarih ve sosyokültürel yapı*. Ankara: Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Demetriou, O. (2004). Prioritizing ‘ethnicities’: The uncertainty of Pomak-ness in the urban Greek Rhodope. *Ethnic and Racial Studies*, 27(1), 95–119.
- Dürük, F. (2007). *Pomaklarda Pesne pratiği: Sembolik kültür ve etnisite* (Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/adresinden edinilmiştir>.
- Edles, L. D. (2006). *Uygulamalı kültürel sosyoloji* (C. Atay, Çev.). İstanbul: Babil Yayınları.
- Eren, A. C. (1964). Pomaklar. *İslam Ansiklopedisi* içinde (C. IX, s. 572–576). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Güngör, E. (1993). *Değerler psikolojisi*. Amsterdam: Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Yayınları.
- Güngör, E. (1996). *Sosyal meseleler ve aydınlar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güvenç, B. (1996). *İnsan ve kültür* (7. basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Güvenç, B. (2015). *Kültürün Abc'si* (7. basım). İstanbul: Yapı Kredi Yayıncılık.
- Haviland, W. A., Prins, H. E. L., Walrath, D. ve McBride, B. (2002). *Kültürel antropoloji* (H. İnanc ve S. Çiftçi, Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Kartarı, A. (2014). *Kültür, farklılık ve iletişim: Kültürlerarası iletişimin kavramsal dayanakları*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Koyuncu, A. (2013). Balkan Savaşları sırasında Pomakların zorla tanassur edilmesi (1912-1913). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 33, 139–196.
- Kümbetoğlu, B. (2012). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma* (3. basım). Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- Malinowski, B. (2016). *Bilimsel bir kültür teorisi* (D. Uludağ, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Mayring, P. (2011). *Nitel sosyal araştırmaya giriş: Nitel düşünce için bir rehber* (A. Gümüş, M. S. Durgun, Çev.). Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

- Memişoğlu, H. (2005). *Balkanlarda Pomak Türkleri* (3. basım). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Neuberger, M. (2000). Pomak borderlands: Muslims on the edge of nations. *Nationalities Papers*, 28(1), 181–198.
- Özcan, S. (2013). *Pomak kimliği*. Edirne: Ceren Yayıncılık.
- Özkaya, H. (2013). *Kırklareli ili ağızları söz varlığı* (Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- Özönder, C. (1988). Pomak Türkleri. *Batı Trakya'nın Sesi*, 1(4), 12–24.
- Öztürk, N. N. (2011). *Pomakların sözlü tarihi* (Yayımlanmamış araştırma). Eskişehir: Pomak Kültür Derneği.
- Öztürk, N. ve Aşıkoca, H. (2013). Osmaniye beldesi Pomak evleri üzerine çevresel, mekansal-programatik ve yapısal bir değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(25). http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt6/cilt6sayi25_pdf_ozelsayi/ozturk_nazmiye.pdf
- Schroeder, R. (1996). *Max Weber ve kültür sosyolojisi* (M. Küçük, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Shils, E. (2003). Gelenek. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 25, 101–135.
- Sorokin, P. A. (1972). *Bir bunalım çağında toplum felsefesi* (M. Tuncay, Çev.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Turan, Ö. (1999). Pomaks: Their past and present. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 19(1), 69–83.
- Turhan, M. (1959). *Kültür değişmeleri: Sosyal psikoloji bakımından bir tetkik*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (9. basım). Ankara: Seçkin Yayıncılık.